A'

KERESZTÉNYSÉG'

EREDMÉNYEI.

FRANCZIÁBÓL FORDITÁ

SCHREIBER LÁSZLÓ.

Kiadja a' jó 's olcsó könyvkiadó társulat.

A'

KERESZTÉNYSÉG'

EREDMÉNYEI.

FRANCZIÁBÓL FORDITÁ

SCHREIBER LÁSZLÓ.

Kiadja a' jó 's olcsó könyvkiadó társulat.

PESTEN,

EISENSFELS ÉS EMICH' KÖNYVNYOMDÁJA.

1850.

A' kereszténység' eredményei.

Ha a' kereszténység teljesen, még tanitmá-
nya- s történetére nézve is, ismeretlen volna
előttünk, ha sem a' fát, sem gyökerit nem lát-
hatnók, 's csupán csak a' gyümölcs volna sze-
münk előtt, még ekkor is kénytelenek lennénk
elismerni, miszerint e' gyümölcsöt nem a' föld
termé, hogy nedve természetfölötti forrásból
származik.

Nekünk e' nagyszerü, mindenütt elterjedt kü-
lön munkákban [1]) olly ékesen előadott tárgyat,
csupán érintenünk lehet: szemlénk' anyagát csak
bölcsészeti lényege teendi.

---

[1]) Nem szükségünk a' mindenkitől ismert „*Génie du christianisme*-t emlitenünk, hanem ajánljuk a' spanyolból Balmes után forditott: *La protestantisme comparé au catholicisme dans ses rapports avec la civilisation européenne* czimü munkát, melly többet teljesit, mint mennyit czime igér, 's mind alapossága mind alakja által teljesen megfelel a' szellemi müveltség' jelen állásának. A' legnagyobb süker koronázta e' müvet nemcsak Spanyolhonban,

A' keresztény̆ség az összes embert
az erkölcsi,
értelmi
's társadalmi viszonyokra nézve gazdagitja isteni gyümölcseivel.

E' három tekintetben fogjuk vizsgálat alá venni.

I. §.

A' kereszténység' befolyása az erkölcsi világra.

Egy előre is, hogy a' bizonylatot, mellyet a' kereszténységnek, az emberiségre gyakorolt erkölcsi hatásából huzunk, egyszerübbé tegyük, 's többnemü másodrendü nehézséget megelőzzünk, egy bizonyos, 's nagyon is elhanyagolt elvhez kell ragaszkodnunk.

Az igaz hit az embernek, természeti erőködéseit gyámolitó, hathatós erkölcsi szereket köteles nyujtani, ollyannyira: hogy minden ember, ki ezen eszközöket használni akarja, érezze azoknak természetfölötti hatását, 's olly tökélyfokra jusson, mellyet csupán természeti segédeszközei által sohasem érendett el.

De ezen hitnek, melly illy módon köteles gyámolitani az ember' természetét, nem szabad ezt

---

hanem Franczia- sőt Németországban is, melly becsületére válik a' papságnak, 's becsületére válnék az első publicistáknak is.

erőszakolni. Ez annyi volna, mint azt megrontani 's czélját téveszteni; mert e' természetnek sajátja a' szabadság, 's a' hit csupán a' szabadság' gyakorlata által vezetheti czéljához az embert. A' szabadság az ember' természetéhez 's a' hit' czéljához lényegesen tartozik. Ennélfogva az igaz hit, nem a' szabadság' megrontására, hanem gyakorlata' kiterjesztésére van hivatva.

Innen az következik, hogy az embernek, megmaradván szabadsága, mindig lehet roszat cselekednie, félreismernie 's elvetnie az ég' segedelmét, visszaélnie azzal. Sőt meg kell vallani, miszerint az igaz hit, tágasabb tért nyitván a' szabadságnak, 's öregbitvén erejét az elébe tűzött erények 's kinyilatkoztatott igazságok' tudatával, gonoszabbszerü egyéni vétségekre nyujtand alkalmat, 's ugyanazon kisérlet, melly az egyiket fölmagasztalandja, a' másiknak bukását fogja előidézni: *Positus est hic in ruinam et resurrectionem multorum;* ez eredmény annyival elkerülhetlenebb, minthogy minél alsóbb fokon áll az ember, annyival erősb 's szükségesbnek kell lenni a' fölmagasitására szolgáló eszköznek.

A' dolgok' természetét támadná meg tehát, ki arról vádolná a' hitet, miszerint a' vétket nem törlé el a' föld' szinéről, sőt némelly büntettekre alkalmat is nyujtott: ez csak az emberi romlottság-, tevékenyebb szabadság- 's egy tökéletesb jóvali visszaélésnek szüleménye, azon igazság szerint: *corruptio optimi pessima.*

De, ha daczára ezen romlottságnak, a' szabadság' szeszélyeinek, a' visszaélés' sokszoros veszedelmének, mégis természetfölötti tökélyre emeli azokat a' hit, kik valódilag átölelik; ha mindenkit üdvözit, ki üdvözülni kiván, habárcsak egy volna is az illyen: ez által világosan tanusitja igazságát, isteniségét. Igen, ha bizonyos, miszerint *csak egy ember*, mint ember, bármilly legyen természeti jelleme, állapota, képessége, csupán azzal ellátva, mi az embert teszi, — az akarattal — a' keresztény hit' gyakorlása által a' szentség 's erényesség' természetfölötti fokára jutott, nem szükséges több arra, hogy e' hitnek istenisége saját hatásából bebizonyittathassék, meg lesz mutatva ezen egy embernek példája által, hogy e' hitnek segélyével minden ember megszabadulhat természeti romlottságától: ez csak tőle függend, csak akarata jöhet kérdésbe. *Ha valaki cselekszi atyám' akaratát*, igy szóland az égnek e' leánya, *látandja, ha valljon tanitásom tőle vagyon-e, vagy csak enmagamtól szólok?*; és ha az emberek mind, akarathiány miatt meg is maradnak a' romlottságban, ez semmit sem bizonyitand e' hit' istensége ellen, mellynek bizonylatát (próbáját) elfogadni vonakodtak, 's melly miután gyáva vonakodásuk' következtében csak egy embert vezetett az égbe, ez által nem kevésbbé tölté-be hivatását. [1])

---

[1]) „Egyike az ismertem legdúsabb, legmagasztosb,

Már pedig a' ker. vallás mindenkor 's nem csupán egy embernél, hanem millióknál hozta elő e' természetfölötti tökélyt. A' természeti 's társadalmi romlottság' közepette minden akadályok' daczára, mellyeket talál 's elmozdít, az e nyomorult világot alkotó szenvedélyek 's bűnök' folytonos hullámzásában fertőzetlen tisztaságban, megingathatlan állandóságban 's ki nem apadó termékenységben áll fön. Szünet nélkül bájoló szépségü lelkek' képzésén fáradozik, mellyek az égnek, mellynek számára készittetnek, hő kivánatát képesek fölkelteni, 's mellyeket gyakran csupán ez ismer. Szegény aláváló természetünkből angyalokat, szenteket alakit.

Szenteket! értjük-e jól, mit jelent ez? elmélkedtünk-e valaha a' szentség' tüneménye fölött. Mi az ember természeti állapotában? megtudjuk, ha minmagunkat tekintjük: Az ember, a' kevesbbé roszat értjük, roszra, önzésre, tunya-

legszentebb lelkeknek, szól Stollberg, ifjuságának első éveitől fogva a' világ által elfordittatott a' ker. hittől: de a' világ őt soha ki nem elégité; mindig tisztelé az erényt, 's azon szomjjal keresé az igazságot, mellyet Isten ki szokott elégiteni. — Sokáig Sokrates' bölcsészete volt reményhorgonya; mély rokonszenvvel karolá át e' bölcsész' magasztos egyszerüségét, melly fölkelté gondosságát, lángoló de ovatos buzgalmát, vágyait azon tárgyak iránt, mellyek a' világ fölött vannak. Mindamellett magasabb eszmék után kezde sovárogni, 's midőn némelly keresztények' tettei 's életmódjában sze-

ságra, kevélységre, érzékiség-, keményszivüség-, kétszinüség- 's hihetetlen hiuságra hajlandó lény. Vagy természeti hajlamainak hódol, 's ekkor milly fokára sülyed a' romlottság- 's elvetemültségnek! vagy féligmeddig fékezi, 's ekkor kimerülvén ereje e' munkában, nem képes a' jóig fölemelkedni. E' nagy természet, tagadólagos 's terméketlen erkölcsiségre szoritkozik, hősiessége abban áll, ha a' roszat kikerülni képes. 'S még ekkor is szükséges, hogy a' véralkat, korállapot, természeti hajlam, nagyobb érdeknek nem léte csak igen gyönge megtámadást intézzen az akarat ellen, vagy épen hogy ezt még valamelly *durva* érzéki indok is segitse, mint a' becsület, kevélység, tunyaság, hogy igy a' rosz épen a' rosz által akadályoztassék, 's az embernek ne maradjon egyéb érdeme, mint hogy a' szélsőségek között megtartá a' sulyegyent, 's az erényt csak nagyobb haszna miatt követé.

---

mébe tünt, mit mindig látni ohajtott, sz. János' evangeliumát kezdé olvasni. Magasztossága, egyszerüsége, tisztasága, lángoló szeretete megragadá lelkét, midőn e' mondathoz ért: *ha valaki cselekszi atyám' akaratát, meglátandja, ha valljon tanitásom tőle való-e, vagy csak enmagamtól szólok;* fölkiáltott örömében: nem! soha bölcs, ki csak ember volt, igy nem szólt! Soha egy bölcs sem tette ki hasonló kisérletnek tanitmányát! azontul mindig növekedő buzgalom- és szeretettel elmélkedett, forró imákkal járult a' lények' lényéhez, ki magát szivében mint atya, 's pedig mint atya

Ime mindaz, mire az ember képes. Valamivel több vagy kevesebb, ez legfőbb foka 's terjedelme erényességének. Valamint természeti alakja ugy erényessége sem halad túl bizonyos mértéket.

'S ezen állapotban veszi át az embert a' kereszténység, hogy a' szentség' legmagasb fokára emelje, vagyis olly állapotra, mellyben természetünk' minden rosz ösztönei 's hajlamai legyőzetvék, 's az erkölcsi jó, legtisztább általánosságában lesz mindennapi fáradalmainknak, életünk' minden sohajtásainak tárgya; mellyben a' lélek, folytonos haladásban az erény felé, nemcsak a' tilosoktól óvakodik, hanem a' megengedtől, a' legkellemesbtől, legdrágábbtól, legtermészetibbtől is megfosztja magát; irgalom nélkül föláldozza, a' testiségtől elválasztja önmagát, 's az érzéki, kéjsovár életet csak azért viseli, hogy annak min-

Jézusban, kinyilatkoztatta. Tökéletesen megtudta, mellyik legyen Isten' tanitmánya, midön akarata szerint cselekedett; tapasztalá azok' boldogságát, kik nem látnak, 's mégis hisznek. Sokak' kalauza 's vigasztalója lett, 's magasztos 's hathatós példája annak, mit mivelhet Jézus' hite, midőn valamelly fölemelkedett lélek szeretetből 's föltétlenül engedé át magát igazgatásának. Életét 's tetteit bölcsészek csodálták, 's a' regényes falunak, mellynek környéken gyakran keresett nyugalmat 's magányt, 's hol megtalálta a' nyugalmat 's magányt Istenének ölében — ártatlan fiatalsága hálás kézzel virágot hinte sirjára; sirjára a' nemes hölgynek, ki azt

den nap meghalhasson; 's ezen eszközök által növekszik, emelkedik, tökély-, kötelesség-, erényteljes életbe merül mindinkább, mellyben soha nem látja a' jót mit tesz, hanem csak mit elhágy, 's hőstetteket követvén el, megvetéssel illeti önmagát, tulhaladja a' kötelesség' minden ismert határait, 's ha szabad igy szólni, magának az Istennek véghetlen tökélyével akar egybeolvadni.

Ime, ez a' szentség' tökéletes állapota: ki természetünk' romlottságát, nehézkességét ismeri, látja, miszerint ez természetfölötti állapot, valamint illyen volna azon embernek állása, ki lábaival nem érintvén a' földet, közönségesen a' légben tartózkodnék.

'S csodálatos dolog, a' kereszténység ez állapotot minden természetü, koru, állásu emberben, minden akadályok' daczára képes előhozni. Annyira ura a' természetnek, hogy annak különfé-

---

olly sokszor gyüjté maga köré, hogy a' gyermekek' legnagyobb barátja felé vezesse, kit életében annyira szeretett, 's kinek hálás dicsérete épen akkor emelkedett az ég felé, midőn lelke haldokló ajkairól ellebbent!! (*Krisztus urunk' története* gróf Stollberg Frigyestől II. köt. 51. lap.) A' szerző a' személyt, kinek elragadtató képét az imént rajzolá, következő jegyzetben ismerteti meg velünk: „Galitzin Amália herczegnő, született Schmettau grófnő, meghalt Münsterben 1806-iki sz. György hava' 27-én. Teteme angelmodi kisded falunak temetőjében nyugszik, az egyház' falának átellenében, a' megfeszitett Isten' képe alatt.“

leségéhez sohasem alkalmazza magát. Nincs senki, kit szentté nem tehetne, gyermek, harczos, bölcs, pásztor, király, leányzó, tiszta vagy gonosz lélek, mindez az ő kezében képessé lesz a' szentségre. Sőt épen a' természet 's társadalom görditette nehézségek 's akadályok' közepette szokta *megtéréseknek* nevezett átváltoztatásait eszközölni, mellyek nem kevesbbé csodálatos tünemények az erkölcsi világban, mint minők a' természetiben a' mesés ősidőnek átváltozásai voltak.

Ha az apostoli szeretetet 's buzgalmat akarja föltüntetni, üldözőt választand; a' hajthatlan bátorság, 's az állhatatosság' hősiességének fölmutatására gyönge szüznek szivét szemelendi ki; ha a' szelidség 's alázatosság' remekművei által elragadtatni akarja kebleinket, királyt jelölend ki; a' bölcsész' lelkét a' hitnek egyszerüségével töltendi el; 's a' kézmüves' elméjét a' legmagasbszerü bölcsészettel;[1]) a' nagy név 's fényes birtok örökösének kebelét a' lemondás 's szegénység' szeretetére gyulasztandja; elragadandja a' bájos leányzót a' házasság' édes előkészületei 's

---

[1]) Valaki egy, a' Münster mellett fekvő angelmodi faluból való paraszt előtt a' szerencsétlenséget, minek nevezé, panaszlá be, mellyet vetései, a' jégeső által összeveretvén, szenvedtek. *Oh!* válaszolt a' vén földmives, mosolyogva lehajtván fejének hófejér fürtjeit: *ez nem szerencsétlenség, csak kár: egyedül a' bün szerencsétlenség!!* (Stollberg, mi urunk Jézus Krisztus története.)

az anyai ölelések közől, hogy irgalmas apáczát képezzen belőle, 's a' világtól megvetett, lekőpött, elfajzott bűnleányt a' háromszor szent Istennek szeretetére érdemesitendi.

A' kereszténységnek a' lelkekre gyakorlott hatása hasonló a' vasrészekkel terhes anyagokéhoz, mellyek a' legpuhább 's gyöngébb fáknak is a' legerősb 's legtartósb fák' szilárdságát 's romolhatlanságát kölcsönzik. Ez természetfölötti nedv. A' szent ember, ujjá alakitott, *uj ember*. Már csak az, ki az embert alkotá, képes azt ekként ujjáalakitani.

Ez állapot leginkább akkor tűnik szembe, ha azt a' kereszténységen kivüli ember' természetével egybehasonlitjuk.

A' pogányoknak voltak erényes férfiaik, nem tagadom, voltak *bölcseik;* de nem voltak *szentjeik*. Ők a' természetes fölfogásuk alá eső erényeket gyakorlák, erényök emberi, részletes, haszonleső volt; de sohasem követték az erényt önmagáért, az egyszerü, való, föltétlen, minden emberi indoktól ment erényt, 's nem követték minden áron. Bölcseik' életében oriás erkölcsi ferdeségekre találunk, egy dologbani erőködésöket más ügyekbeni gyalázatos gyöngeséggel pótolák. Gyakran csodálatra méltó erélyességet fejtenek ki olly tárgy körül, mellyet eleinte erénynek gondolunk, de melly közelebbről tekintve, valóságos vétek, mellynek csábitó szine abban áll, hogy más véteknek ellentéte, melly más körülmények

között, ugyanazon okból szinte erénynek látszanék. Náluk az erkölcsi érzet igen korlátolt, 's ha e' korlátokon tul lépnek, álfogalmak' tömkelegében tévedeznek. Nagy ajánlói az erénynek; annyit beszélnek felőle, hogy végre kifáradván, gyakorlására már nem képesek. Külszinével igen, de valóságával nem birnak. Tetteik sohasem követik irataikat. [1]) Sohasem képesek tiszta kötelességtudat- vagy áldozatkészségből valamit tenni, 's mindig van valamelly emberi érdekre, legalább is az önistenitésre szükségök. Az önmegtagadást sohasem ismerték, mindenről 's mi fő, önmagukról lemondani sohasem tudtak. De ezen erény nincs is az emberi erő' körében helyezve, olly kevéssé, mint hogy valaki a' légben tartózkodjék, lábaival sem érintvén a' földet. „Többet megmarkolni, vagy átkarolni mint markunk' és karunk' nagysága engedi, 's nagyobbat lépni, mint milly hosszak lábaink, lehetetlen 's szörnyeteges" szól Montaigne; szintillyen az is, hogy az ember önmaga 's az emberiség' fölé emelkedjék, miután csak

---

[1]) A' régi pogányok' erkölcsi iratait igen pompás 's nagyszerü palotákhoz hasonlitom, mellyek csak homok- és sárra épitvék: igen fölmagasztalják az erényt, 's minden világi dolgok' legkitünőbbike gyanánt tüntetik föl, de nem ismertetik meg eléggé, 's gyakran az, mit olly szép néven neveznek, nem egyéb érzéketlenségnél, dölyfösség-, kétségbeesés- vagy szülegyilkosságnál." Descartes discours sur la méthode.)

szemeivel képes látni, csak kezeivel érinteni 's megfogni; csak akkor fog tehát magán túl emelkedni, ha Isten őt rendkivüli módon segíti: föl fog emelkedni, elhagyván 's lemondván saját eszközeiről, 's tisztán égi eszközök által engedvén magát fölemeltetni. Csak a' mi keresztény hitünk, nem a' stoicus erény, dicsekedhetik ezen isteni 's csodálatos átváltoztással."[1])

Végre a' pogányoknak nemcsak segély hiányzott, hanem kellő ismeret is, hogy a' szentséget elérhették volna. Eszméjével sem birtak. Annyi rendszert alkottak az erény- mint az igazságról. E' szó: erény, melly ma minden eszmét egyben pontosit össze, náluk annyi részletre volt fölosztva, mennyi erkölcs, szokás, iskola divatozott. Ez azért van, mert az erénynek eszméjét csak önmagukban keresték. Igaz ugyan, hogy bensőnkben van az erénynek eszméje, birunk tudatával, de csak mintegy visszasugárzásképen van ott, mint a' kép a' tükörben; valója Istenben van, kinek képére teremtettünk. Istennek képe bennünk az erkölcsi érzet. Már pedig e' kép csak ugy maradhat fön, ha viszonyban áll eredetiével; honnan következik, hogy csak a' vallás által létezik valódi erény, minthogy az tartja fön e' viszonyt. De az ember lassankint, az eredeti rendbontás' következtében elesett Isten' szemléletétől; 's a' polytheismus olly borzasztóan meghamisitá

---

[1]) Montaigne, Essais II. k. XII. fejezet.

a' valódi vallást, hogy az ember a' helyett, hogy maga Isten' tökélyének tükre lett volna, tökéletlenségének tükrévé tette az Istent, 's e' tökéletlenséget követendő példányul tekinté. Az Isten és ember közti viszony nemcsak megszünt, hanem föl is fordittatott. Hogyan maradhatott volna fön ekkor a' fölforgatásnak közepette az erkölcsi tökély' eszméje?

Valami kétségkivül megmaradt belőle az emberi-nem' öntudatában; de ezen valami olly zavart, bonyolodott volt, hogy mindennemü hamis értelmezésekre nyujtott alkalmat, 's a' régiek' erkölcsiségében felötlő minden balfogás- 's tévedésnek oka lön.

Ezen állapot' tetőpontján találta a' kereszténység az emberi-nemet. Mellyik volt tehát az eszköz, mellyel az emberi-nem' ujjáalakitását létesitette? az volt, hogy Isten' tökéletességének eszméjét, a' homályból, mellyben el vala mintegy temetve, kiemelte, az emberekkel megismertette, fölfogásukhoz alkalmazta, hogy annál láthatóbb, érezhetőbb legyen, személyesitette, testesitette, sőt, csodálatos dolog! emberitette. Istennek szentsége lesujtott, megsemmisitett volna bennünket, nem tudandottuk, miként követhessük ember létünkre, miután nekünk nem lehet azt olly tárgyakon gyakorolni, mint Istennek. 'S ő megmutatta, hogyan követhetjük emberi viszonyaink- 's állapotunkban, fölvevén önmaga emberi természetünket, 's viszonyainkban gyakorolván az

emberi erényeket isteni szentségével. Emberi alakba önté (bocsánat a' merész kifejezésért) végetlen szentségének lényegét: emberi példány, Istenember lett a' végre, hogy legyen ember, kit Isten helyett utánozhassunk.

Ime igy adatott vissza a' szentségnek előképe az emberi természetnek Jézus Krisztus által, ki a' kitünőleg szent, *a' szentek' szentje.*

'S hogy e' szentséget utánozhassuk, titkos segélylyel, mindenható, természetfölötti vonzerővel kapcsoltatott össze ismerete, melly vonzerő a' keresztényt Jézus' közelébe viszi, benne mintegy átalakitja, őt tagjává teszi, szentté mint ő, és szentté ő általa a' szerint, minő készséget tanusít, engedni ez isteni vonzerőnek, melly a' malaszt: a' malaszt, melly Jézus Krisztus' nedve, e' szenteket alkotó nedv.

Nézzétek milly csodálatos füzére a' mennyei erényeknek virágzik ki belőle, 's a' világban milly hatalmas termékenysége tűnik föl a' szentségnek! A' tizenkét apostol, kik fő ágai voltak ez isteni törzsnek, nem sokára mindazokkal közlék erényét, kik azt elfogadni készek voltak, ez ujjáalakitó erény ragadó folyam gyanánt áradott szét az emberi-nem' ereiben, 's mindenütt élet-teljes hajtásokat eresztett a' romlottság 's eszelőség gördítette ezernyi akadályok' daczára. Milly látványt nyujta, szól ez ügyben Fontenelle, a' romlott világnak a' kereszténység' születése! A' világon embereket látunk föltünni 's

szétterjedni, kik a' többitől a' legközönségesebbekre nézve is különböznek; embereket, kik megvetik, mit mások leghőbben keresnek, 's kik őszinte szeretettel karolják át azt, mitől mások irtóznak. A' panasz ismeretlen beszédmód előttök, hacsak jó szerencsében nem; nem elégesznek meg azzal, hogy szerencsétlen események' közepette megtörhetlen szilárdsággal állanak, hanem gyakran elragadtatásig terjedő örömet éreznek miattok; megerőtetésökbe kerül az, ha önmaguktól nem szállnak a' kinpadra 's vesztőhelyre, 's ha halálra itéltetnek, csak óhajtásuk teljesül. Minő csodák ezek? úgy kelle szólni a' pogányoknak, minő fölfordulás ez? a' jó 's rosz megváltoztatta-e természetét? vagy tán az emberek változtak meg?

Ez álmélkodás még nagyobb lön, midőn az addig minden erények 's igazságok' birtokában vélt bölcsészek elmélkedéseik- 's cselekvésökben a' világ' szemeláttára hasonlithatlanúl tökéletesb bölcsészek által czáfoltattak, szégyenittettek meg. Ezen utóbbi bölcsek, vagyis inkább mennyei mesterök volt, ki a' türelemnek bölcs csalók által tanitott álnemeit lerontotta, mellyek tán vétkesebbek voltak még a' csak szenvedélyeik után induló emberek' természeti türelmetlenségénél is stb." [1])

Ez időtől a' szentek nem szüntek meg az

[1]) Fontenelle: discours sur la patience.

emberiség között létezni. Milly sok 's mennyire különböző szenteket hozott elő a' kereszténység minden időben, állásban, rang- és korban, meggyőzvén minden akadályt azon erény által, melly mindent végbevisz, mit szándokol, 's csak önmagától fogad el tanácsot; az idők' szükségeinek 's akadályainak különnemü szentséget 's erényeket keltvén, mellyek amazoknak megfelelnek 's azokat legyőzik, 's mellyekben elévülhetlen hatalmu folytonos megtestesülés- 's örökösödésnek örvend! Az idő' rövidsége nem engedi sz. hitünk' istenségének eme tanuit jellemeznem vagy csak megneveznem is; számuk tiltja, fönsőségök fölöslegessé teszi: nem tudván változtatást tenni mindezen hősök között, megnyugszom abban, hogy önmagok mutassák be magukat az olvasó' emlékezetének 's bámulatának: ajánlásra nincs szükségök.[1])

Többire, mint mondtuk, elég egy is, 's van egy, ki elég hatalmas volt még az istentelenséget is tiszteletre hóditani a' kereszténység' erkölcsi elvének istenisége iránt. Voltairenek tolla sohasem találkozott sz. Lajos nevével a' nélkül, hogy

---

[1]) Ezt jobban; mint mi megkisérteni bátorkodhatánk, megtevé barátunk Rodiére ur, a' toulousi törvénytani karnak egyik tanitója, e' czim alatt: les Saints et leur siécle, melly munka szintolly jámbor mint kellemes modorban iratott, benne a' szerző kevés számu lapon bő tudományosság, vizsgálódó lélek, költészeti szellem 's hitteljes sziv' kincseit raká le.

minden bőszültségét letette 's keresztényné vált volna. Számtalanszor hangoztatá dicséretét, 's csodálatos dolog! sohasem választá el a' szentet az embertől, annyira meggyőzte őt minden előitéleteinek ellenére jobb érzete, miszerint ennyi erénynek oka csak emberfölötti lehet. Ime némelly töredékei e' dicséretnek, melly magának a' kereszténységnek dicsérete sz. Lajosban.

„Az emberi erényeket, megvallom, mind birták a' régiek, az isteni erények csak a' keresztényeknél vannak.

Ama hamis vallások' bármellyikét követő királyok önmagukon bünteték meg terhes hivataloskodásukban ejtett hibáikat, mellyekért a' fejedelmek nem akarnak felelősek lenni? Hol van a' régiségnek egy embere, ki azt hitte volna, miszerint az Isten' igazságosságának számot kell adnia, nem mondom vétkeiről, hanem könnyü hibáiról, sőt azokéiról, kik parancsainak teljesitésével megbizottan, talán kissé hiányosan jártak el bennök?

Melly égalj, melly föld látta a' pogány királyt, ki lábbal tapodta a' nagyságot, melly az embereket alsóbb rendü lények gyanánt tünteti föl, az elpuhitó kényelmességet, a' holttetem okozta borzasztó undort, a' betegség' iszonyát 's a' haláltóli félelmet, ki királyi kezein dögvészben szenvedő 's majd-majd haldokló alacson sorsu embereket hordozott volna, azokat el is temetvén, mitől mások borzalommal idegenkedtek?

A' musulmanok' hatalmába esvén, ezek foglyuknak akarják nyujtani Egyptom' koronáját. Soha az erény szebb hódolatot nem nyert.[1])

Szállitsuk fölebb bámulatunkat; lássuk, ne azt, mi Afrikát csodálatra gerjeszté, hanem minek bennünket megszentelni kell, a' hősies jámborságot, melly életének minden szent tetteit viszszahozza emlékezetünkbe.

Sz. Lajos alázatos a' nagyság' ölében; király létére alázatos. Sz. Lajos segíti a' szegényeket, megalázza magát előttök. Ő az első király, ki nekik szolgált volna.

Ime ez az, mit az összes pogány erkölcstan még képzelni sem tudott.

A' szeretet nem kevésbbé ismeretlen a' pogány ősidő előtt: ismeré ugyan a' vendégszeretetet 's nagylelküséget, de emez az emberek' ideiglenes 's örök boldogsága iránti lángoló buzgalomról volt-e csak fogalmuk is a' népeknek? megközeliték-e messziről is a' munkásságot, melylyet a' király gyönge lelkek' segéllése 's minden ügyefogyottak' gyámolitása körül kifejtett?

A' hit tehát az emberi erőt felülhaladó bátorságot 's erényeket fejleszt az áthatotta lelkekben. Még azt is mind megszentelé sz. Lajosban, miben a' hősök- 's jó királyokkal megegyezett.

Oh hiu erényképzetek, oh lelki eltévedések! milly távol vagytok a' valódi hősiességtől!

---

1) Kivéve azt, mellyben most Voltaire részesiti.

Egyaránt közönyös szemmel nézni a' koronát 's békót, egészséget 's kórt, életet és halált: nagy 's bámulatos dolgok' végbevitele után bámultatástól félni; egyedül Istent 's a' kötelesség' érzetét viselni szivében, egyedül embertársainak bajai által érdekeltetni, 's önbajait a' megszentesülésre szükséges eszközül tekinteni, Istennek jelenlétét mindig szem előtt tartani, mindent csak értte tenni 's szenvedni: ime illyen volt sz. Lajos, a' keresztény hős, mindig nagy 's egyszerü, mindig megfeledkező önmagáról. Kormánya népének boldogságát tüzte ki czélul; megtőn minden jót, mi hatalmában állott, még köszönetét sem keresvén azoknak, kiket boldogíta. Jótékony hatását a' jövendő századokra is kiterjeszté, 's remegett a' dicsőségtől, melly jutalma leendett. Háborut csak alattvalói, 's Isteneért viselt. Győzvén, megbocsátott; meggyőzetve, daczolás nélkül türte a' fogságot. Egész élete ártatlanul folyt le; vezeklési-szőrruha alatt élt, hamu fölött holt meg.[1])

A' sz. Lajosban tündöklő ker. szentségnek emez ékes rajza mindazon szentekre alkalmazható fő 's lényeges vonásaiban, kiket az egyház csodálkozásunk' tárgyaiul kitüz. Éltök' állapota 's müveik külsőleg különböznek, de bensejökben ugyanazon elv, ugyanazon áldozatkészség, ugyanazon erényhősiség müködik.

'S koránsem kell azt gondolnunk, miszerint

---

[1]) Voltaire Beuchot-féle kiadás XXIX. köt. 127. lap.

a' kereszténység' ezen erkölcsi koronájába csupán az egyház által canonizált szentek tartoznának; számtalan más van, ki homályban tölté 's tölti életét, 's abban hal meg, kik annál szentebbek, minél kevesebbé ismeri őket a' világ, 's kik mintegy elrejtköznek alázatosságukban. Hasonlók az égi boltozat' csillagaihoz: azokon kivül, kik az ismert csillagzatokat képezik, vannak, kiket magasságuk miatt nem láthatunk: a' szellemi égnek szinte megvan a' maga tejutja.

A' kereszténység' hatása szünet nélküli 's végetlen, bár néha titkos, 's kétezer éves termékenység után szintolly illatos virágokat hajt, szintolly zamatos gyümölcsöket terem mint eleinte.[1]) Igen káros és sok lelket elbátortalanitó az előitélet, melly szerint némellyek nagyon rendkivülinek képzelik a' szentséget, 's azt csak a' nevezetesb szentek' életét jellemző külső jelenségeken gondolják megismerhetőnek: azokon kivül, kik által Isten épületes példát akart nyujtani a' világ-

[1]) 1843-ki junius' havában halt meg Saint- Pallaisban Saintes mellett, egy ifju, alacson sorsu, élelmét kezeinek munkája által kereső leány, kinek szentsége természetfölötti jelekkel diszeskedett. E' jelek' egyike, mellyet az egész világ megbirálhat, hátrahagyott, 's a' szintolly' tudós mint jámbor la rochelli püspök által kiadott 's előbeszéddel megbővitett irataiban található, mellyek' eredeti kézirata palotájában őriztetik. Ezen a' fiatal munkásnő' tollából fáradság 's szenvedés között folyt iratok, értelmisége 's az Istent illető dolgok iránti szere-

nak, van még számtalan más, kiket önmagának tartott fön. A' szentség létezhetik külső, söt többet mondok, benső jelenségek nélkül. A' tények, 's nem a' tényeknek látszatja tesznek szentté, 's miután a' szentségnek fajtája az egyszerüség, bizonyosan számtalan lélek halad a' szentség' ösvényén, kiket a' világ nem ismer, kik önmagukat sem ismerik, kik megvettetnek 's önmagukat vetik meg.

Oh ha ismernők mind a' szenteket, kik jelenleg a' földön léteznek, nem messze tőlünk, hanem körülöttünk!... Tetszett némellyeknek a' romlottság 's bün' rejtelmeit leirni, mért nem jut eszökbe a' szentség- 's áldozatos életről a' fátyolt levonni? Oh milly látvány volna az, ha a' gunyhók, a' kórházak, a' nyomor' lakai, a' fogházak, a' kolostorok, a' sivatagok, leginkább pedig az alázatos házi tüzhely mind elbeszélhetnék, mit láttak, mind elmondhatnák az erényeket, mellyek' tanui voltak! De ez Istennek és angyalainak titka, titok még magukra ez erények' gyakorlóira nézve is, kik ama' napon, midőn az Urtól a' jutalom' koronáját elnyerendik, az önföláldozás…

tete által valóban több, mint emberi lelket tanusitanak. Nem késünk kimondani, miszerint ez iratok, az eszmék, érzelmek, 's az irály' egyszerüsége, szabatossága, hibátlansága, fönsége söt magasztossága által Fenelon' müveire emlékeztetnek, söt néha Bossuetéivel mérközhetnek. Ezen leányzó' neve: Eustelle Mária.

dozás' együgyüségével kérdendik: *mikor volt az Uram, midőn e' dolgokat tettük?*[1]) titok ez a' világra nézve, melly nem érdemes rájok, 's melly többnyire nem képes másra, mint erényöket csufolódásai által tisztábbá tenni.

Mindazáltal ők mentik meg a' világot: melly nem sokára végkép elromolván, visszasülyedne a' sötétségbe, mellyből kiszabadittatott, ha nem élnének a' valódi keresztények, kik az Üdvözitő' szavai szerint: *a' föld' sava 's a' világ' világossága.*

'S valóban a' kereszténység' erkölcsi hatása nemcsak egyes tagjainak megszentesitésére szoritkozott; hanem ezen szentesités által az összes emberi nem' közöntudatát tisztább- és erkölcsösbbé varázsolta, miből még azok is részt vesznek, kik közvetlen befolyását nem érzik.

A' kereszténység meggyógyitá a' világot. Természetfölötti központjából az emberi társadalmak' természeti központjára terjeszté ki működését.

A' törvényhozások, intézmények, szokások, a' különféle viszonyok, mellyekből alakulnak, az evangeliumra alapíttattak. Lassankint elmozdíttatott a' pogány romlottság 's a' germán vadság, 's a' világ hozzászokott a' kereszténységet lég gyanánt szivni. Mindaz, mi napjainkban általános, nyilvános, egyetemes, az keresztényszerü, vagy

[1]) Máté XXV., 38.

legalább illyenné lesz. Tagadhatlan ugyan, hogy a' világon mindig lesz helye a' romlottságnak 's gonoszságnak, miután a' szabadság mindig fönálland; sőt ugy látszik, napjainkban tán nagyobb az mint valaha; de nem tekintve azt, hogy mintegy átalakulási nehéz korszakot élünk, meg kell jegyeznünk, miszerint ezek *magánosok'* bünei; azelőtt közös, mint társadalmi nyilvános gonosztettek léteztek, a' gonoszság nemcsak magánlelkeket foglala el, hanem a' társadalom' lelkében, a' törvények- 's közvéleményben, az intézmények- és szokásokban, mindabban nyilatkozott, miáltal a' közélet eszközöltetik. Napjainkban, nem rettegek kimondani, távolabb vagyunk e' szomoru állapottól mint valaha; 's bár mekkorák legyenek a' magán erkölcsösség' eltévedései, a' köz erkölcsösség, a' krisis' napjait kivéve, mindig emelkedőben volt. Ez igen nagy figyelemre méltó dolog; mindenikünknek, ugyszólván, két létünk van, az egyik magános, szabad 's felelős: a' másik nyilvános, társadalmi 's körözetünk' befolyásától függő. Amaz gyakran ellenkezik emezzel, 's igy megtörténik; hogy magunk is másokkal nyilván 's őszintén roszaljuk az erkölcsi botlásokat, mellyeket magán életünkben elkövetünk. Már pedig e' két lét soha annyira külön választva nem volt mint jelenleg; megengedvén, hogy tán sohasem követtetett el több gonoszság, el kell ismerni, miszerint nagyobb tiltakozás ellene sohasem hallatszott. Maguk az

elkövetett vétkek, homlokukon hordják a' magánosság, a' *különczködés*' bélyegét, melly mind eszelősségöket mind gonoszságukat kimutatja, annyira elvettetnek a' közitélet által, annyira ellenkeznek a' köz erkölcsi öntudattal. Bármi történjék, bármit tegyenek az emberek, mindig lesz, ki keresztény maradand, sőt mindinkább törekedendik azzá lenni, ezen valaki, a' világ. Az istentelenek 's gonoszak tisztelik a' zablát, mellyet tajtékuk vesz körül; 's ha számuk még tekintélyesb, dühösségök még nagyobb volna, sohasem leendnek képesek erőt venni a' kereszténységen: mert csak saját adományai által ostromolhatják.

Ez valóban különös tünemény, 's szép tanusága azon életerő' isteni voltának, melly miután a' világot minden, annyira ellenkező elemek' daczára, olly magas müveltségi fokra emelte, azt ezen állapotban fön is tartja, bár mekkora legyen is az ezen müveltség által nemzett magán romlottság, sőt mindinkább fölebb emeli a' társadalom' minden magán kihágásai mellett is, mellyben ő egyes tagjai ellenkezésének daczára, magasabb erkölcsi életet ömleszt.

A' kereszténység diadalmaskodott a' pogányság által megrontott müveltség fölött: megszabaditá tőle a' világot, 's ez szép kezdet volt. Ezután más, az előbbitől különböző, nem kevésbbé nagy és szép munka várakozott reá: a' vadságnak legyőzése, melly ujjáalakitó nagyszerü mü-

vét akadályozni készült. Miután polgárosodott emberektől előitéleteiket ragadá el, durva embereket kellett polgárositania, miután javitott, tanitani volt kénytelen. Bármennyire különbözött is e' második munka az elsőtől, ugyanazon süker koronázta fáradságát a' nélkül, hogy elveit 's eszközeit változtatta, önmagát megtagadta volna. Sőt csodálatos dolog! sok ideig együtt végezé e' két óriás munkát; 's mig egy kézzel Róma 's Korinthus rothadt erkölcseit szentesíté, a' másikkal az éjszak nemzette vad csordákat szelidité 's polgárositá. A' mostani világ 's ennek erkölcsi, értelmi, iparos viszonyainak összege, e' 2-ik nagy munkának eredménye. De itt még harmadik kisérlet, harmadik süker várta a' kereszténységet: meg kelle mentenie a' világot a' reá árasztott jótéteményekkeli visszaéléstől; megtartani számára e' javakat, 's azokat e' visszaélések' daczára gyarapítani, átvezetni a' világot e' veszélyes szikla mellől, hova az egész társadalom tévedett, megszabaditani azt a' gazdagság okozta romlottság-, nagyságból származó süljedés-, az élet utáni haláltól. E' szikla sokkal veszélyesebb az előbbieknél, mert épen a' müveltségből eredett, 's minden egyéb segély-hiányában csupán a' kereszténység' saját benső ereje által vivható ki a' diadal.

Ez a' nagy látmány, melly szemünk előtt van a' nélkül, hogy elég figyelemmel kisérnők, 's melly *átalakulási* korszakunkat jellemzi. E' hő-

sies krisis, melly olly régóta készült, a' 18. században ütött ki. Ez időben a' társadalom megérinté a' szirtet, elborittaték a' haboktól, 's egy ideig eltünt az örvényben. De vele volt az isteni vendég, kinek parancsszavát hódolva fogadják a' szelek 's hullámok. A' polgárosodás fölmerült az örvény' gyomrából, 's ha a' hányatás még most is éreztetik, ha a' hullámok még most is ostromolják az egyház' hajójának oldalait, azt eltemetendők, hagyjátok, - gyönge maradványa, veszélytelen utóhangja ez csak a' veszélynek. A' keresztény szellem, a' katholikus hit, egybeforradva mindazzal, mi valódilag föntartó, polgárasitó, haladást eszközlő, naponta erősbödik; 's Isten' őrködő gondviselése- 's cselekvőségének annyi nyilvános jelei, igéretei, hüségének annyi tanuságai után, fölvilágosittatva a' mult által, bizván a' jelenben, megnyugodván a' jövőn, kiáltsunk föl Pascallal: „milly jó ekkint ostromoltatni a' szélvész által olly hajón, mellyről tudjuk, hogy el nem veszhet!" —

II. §.

A' keresztényság' befolyása az értelmi világra.

I. Az ember' szellemében annyi a' gyönyörüség, mennyi nyomoruság lakja szivét. Mindazáltal e' gyönyörüség' nagyságát, de lehanyatlott nagyságát juttatja eszébe, mellyet hiában

erőködik visszanyerni, 's mellyről még sem tud lemondani. Tehetségeinek nagyratörő iránya mindig szeme előtt tartja, miszerint nem minden végződik a' testtel, 's körülöttünk természetfölötti világ létezik; 's ugyan e' tehetségek' gyöngesége nem engedi őt tisztába jőni az iránt, valljon mit tartson e' természetfölötti világról, mit véljen hozzátartozónak? Mindent tudni, valamint mindent nem tudni nem képes, sem a' tagadásban sem az állitásban teljesen meg nem nyughatik, az igazság által vonzatik, a' kételytől viszszarántatik, esze csekélyebb ösztönénél, 's végre is csak azt tanulja meg, *tudni, hogy semmit sem tud.*

Minél fontosb vallomás alig került ki valaha ember' szájából, mert olly tárgyak' lételét teszi föl, mellyeket nem ismer, 's a' hanyatlás' kétségbeeső jajkiáltása által fejezi ki hivatásának fönségét.

Az ész által ismert szük körü határon túl, reá nézve üres tér nyúlik el, hol tudatlanságának képzeletárnyai játszadozva kalandoznak, hol szemei előtt sötét köd terül el, hol a' tárgyakat megkülönböztetni nem képes, 's hol mindazáltal nagyszerü dolgok' lételét teszi föl:[1]) Empedocles gyanánt lehajolva ez örvény fölött, nem tudja

[1]) Majus esse quiddam suspicata est ac pulcherius, quod extra conspectum natura posuisset. (Senec. Quaest. nat. I. Praefat.)

tőle elforditani szemeit, mert érzi, hogy benne jövőjének titka rejlik; 's ellenben nem tudja azokat annyira megfeszíteni, hogy láthassa, mi történik. Ez üres tér, mellyet mindnyájan magunkban hordozunk, ez örvény a' rejtelem' vallása.

Innen eredt mindazon ideologicus 's theogonicus rendszer, mellyek' zavaros tömege az emberi bölcselkedés' történetét képezi, 's mellyek' eredménye mindig füstbe száll. Innen eredtek, hogy alább menjünk, mindazon vallási kicsapongások 's babonaságok, mellyek koronkint föltüntek a' földön, 's azt annyi vakbuzgó- 's ámitónak zsákmányá- vagy játékszerévé tették. Innen erednek végre a' nyomasztó bizonytalanságok, a' gyakori szédelgések, a' borzasztó talányok, mellyek a' leghiggadtabb szellemeket is megragadják, jövendő rendeltetésök fölött száz meg száz véleményt keltenek bennök, a' nélkül, hogy azt valaha megfejtenék; mert bármit tegyünk is, sohasem leendünk képesek illy örvény' szélein elaludni: ez olly tüzhányó hegy, mellynek gyomrából szüntelenül sürü füstföllegek kavarognak fölfelé.

Jézusnak hite az emberi lélek' e' nagy kivánatának eleget tön, e' borzasztó örvény fölött jött hidat épiteni.

E' nagy jótéteménynek, mint rendesen, azon hatása volt, hogy az emberek elfeledék szükséges voltát; 's nem gyéren találhatni embereket, kik azzal hizelkednek önmaguknak, miszerint meg-

tudnak lenni a' vallás' segedelme nélkül, 's hogy az észnek erős lábain minden hiszékenység' fölött állanak.

Ez nagy önámitás. A' hitetlenség valódi értelemben véve, csak szó: sohasem létezett *hitetlen ember.*

Ha a' hitetlenek alatt azokat értjük, kik a' keresztény hit' ágazatait elvetették, voltak igenis, e' nevezetre méltók; de még ez esetre is igen csekély azok' száma, kik azokat lelkökből végkép kiszakították volna. Mindazok, kik ezen értelemben hitetleneknek látszanak, vagy önmagukat hitetleneknek hiszik, nem mindig ollyanok. Többségök hasonló azokhoz, kik éjjel félnek, 's hogy elbódítsák önmagukat, fütyölve mennek: ha véletlen veszély éri ez álhősöket, hivékenyebbekké lesznek mint kellene, 's alig tarthatók vissza gyakran a' kétségbeeséstől.

De a' tökéletes hitetlenek, vagy hogy szabatosan szóljunk, azok kik *semmit sem hisznek*, hitetlenek-e? Koránsem! mert mint Bossuet mondja „a' képtelenségek, mellyekbe a' hitet tagadván, sülyednek, sokkal hihetetlenebbek mintsem az őket fönségök által elriasztó igazságok, 's minthogy megfoghatlan rejtelmeket hinni nem akarnak, megfoghatlan tévelyeket kénytelenek hinni."[1]) Nem vesszük észre mindazt, mit hinnünk kell, ha nem akarunk hinni, mert öszhang-

---

[1]) Halotti beszéd Gonzaga Anna fölött.

zásban van szenvedélyeinkkel, mellyektől eltakartatik. Hanem bölcsészeti szemmel, 's akkint tekintve a' dolgot, a' mint van, igaz, hogy a' hitetlenség egyetlen keresztény hitágazatot sem vethet el a' nélkül, hogy százszor kiállhatatlanabb véleményt ne kénytelenittetnék elfogadni, 's a' nehézség' helyébe képtelenséget állitani. A' deisták, atheusok, materialisták, nem hisznek Jézus Krisztusban, Istenben, a' lélekben; hanem hogy ezen hitetlenségöket megalapítsák, olly véleményeket kénytelenek elfogadni, mellyek a' legegyszerübb keresztény előtt nevetségesekül tünnek föl, ki százszorosan viszonozza megvető sajnálkozásukat, mellyel hivékenysége iránt viseltetnek. Például, hogy a' világ önmagát teremté, vagy hogy az, mi mindennap változik 's elhal, önmaga által önmagától öröktől fogva létezzék, a' véletlen folyvást a' legmüveltebb értelmiség' müveit hozza létre, hogy a' szép mindenségnek csodálatos gépezete keringő 's összeütköző parányokból alakult, 's hogy e' parányok korán sem rontják el folytonos keringésök által müvöket, hanem a' csodáltuk szép rendben megtartják; hogy az anyag már magától bir mozgással, akarattal, értelemmel, öntudattal; hogy Krisztus urunk 's apostolainak a' történet által bizonyitott létele mese, 's a' kereszténység' eredetének egész története nem egyéb mythologicus beszéd másitásánál, melly által csak a' nap, hold 's az állatkör' jegyeinek tiszteletét akarák személyesiteni;

'S tudja Isten mit még! Mulatságos kis Hiszekegyet lehetne kiállitani a' hitetlenség' minden hitágazataiból! A' *hitetlen* mindazt hiszi, mi képtelen, fonák, eszelős; mig ellenben a' *hivő* nem hiszi e' képtelenségeket, 's pedig azért, mert nem hiheti, mert esze visszaborzad tőlök, mert nem hiszékeny, szóval, mert hivő. „Szép munka volna, szól d' Aguesseau, megmutatni, miszerint nehezebb nem hinni, mint hinni."[1]) Ezért mondja, 's pedig alaposan, a' lángeszü Fussal, miután minden bölcsészeti rendszert jól megvizsgált: „Nem találtam jobbat, mint Jézus Krisztusban hinni." Igaz ugyan, hogy a' hitetleneknek azon előnyök van, miszerint hitrendszeröket változtathatják; de miután csak képtelenség közt válogathatnak, 's hacsak eszök' használatáról végkép lemondani nem akarnak, kénytelenek valamellyikét hinni. Gyors 's könnyü váltogatásuk által azt mutatják, hogy mindnyáját hiszik, 's valóban

[1]) (Lettres sur divers sujets XVI. köt. 76. l.) Az osztály valóban nem egyenlő, szól maga Voltaire, mert a' hitetlenség' sajátja, mindent hinni, mi hihetetlen, ellenkező 's lehetetlen, hinni azt, mit nem értünk, 's pedig minden felsőbb tekintély nélkül. A' keresztény hit ellenben azt kivánja, hogy eszünket nem vak, hanem tanulékony hivékenységgel, mellyet maga az ész is jóváhagy, a' legfölsőbb tekintélynek alávessük, (Raison du Christianisme. *Aveut* szónál.

megérdemlik Pascalnak itéletét: „A' hitetlenek leghiszékenyebbek."[1])

Mi bennünket illet „Jézus Krisztus után, nincs szükségünk különösségekre, — szólhatunk Tertuliánnal, — sem vizsgálatra az Evangelium után, midőn hiszünk, többet hinni nem akarunk. Söt azt is hiszszük, miszerint több hinni való nincs is.[2]) Hasonlókép szól Joubert: „A' hit megtiltja többet hinnünk, mint mennyit tanit,"[3]) 's Portalis, ki azon szempontból vevé föl a' dolgot, mellyet fölebb előadánk, ezt mondja: „A' hit csak azon tért foglalja el, mellyet az ész üresen hágy, 's a' képzelem tagadhatlanul sokkal roszabbul töltene be."[4])

De ez még nem mind. A' nyilt hitetlenek nem elégesznek meg azon hiszékenységgel, melly hitetlenségök' szükséges kifolyása; hanem többnyire még más önkénytes álhitekre, tárgyukra nézve nevetséges 's durva babonaságok' gyakor-

[1]) E' mondat Senecaéra emlékeztet: *Philosophi credula natio*(Quaest nat. VI., 26.)Lásd Maistrenek ez iránti érdekes jegyzeteit, *Soirées de Pétersbourg* I, 181.

[2]) Tertullián' könyve az elidősülésről VIII.

[3]) Joubert Pensées, Essais et Maximes. I. 117. Nagy a' különbség a' hivékenység 's hit között, szól ő, az egyik hiba, a' másik erény, az első tulságos gyöngeségünkből származik; a' másiknak alapja szelid 's dicséretes tanulékonyság, melly igen összefér a' lelki erővel, söt igen kedvező iránta. (115. l.)

[4]) Portalis *discours sur le concordat.*

latára vetemednek. Tapasztalati dolog, miszerint azok, kik a' sorsvetés, bűbájosság, fetismusban leginkább hisznek, fön hirdetik hitetlenségöket a' keresztény ágazatok irányában. Hány hitetlen van, ki nem hiszen Istenben, de az ördögben igen, kik megvetőleg fordulnak el az ajtatosság' legszentebb 's legnemesb tételeitől, 's ellenben holmi babonás szertartásokat a' legnagyobb lelkismeretességgel gyakorolnak.[1]) 'S Julián, ki kormányzatában annyira hitetlennek mutatkozott, nem tanusit-e legbabonásabb nézeteket eszméiben?[2]) A' középkor' hitetlenei, Cardan, Amponace, Bodin, nem legeszelősb véleményeket, tényeket gyakorolták-e? 'S a' tizennyolczadik század, a' hitetlenség' eme kiváló százada, nem volt-e ámitók' játszere? nem ölelt-e különösnél különösb előitéleteket? „Ugylátszik, az volt e' kornak elve, szól a' történetiró Lacretelle: *mindent kell hinni, azon kivül, mit atyáink hittek!*"[3]) Ha mindaz fölfedeztetnék előttünk, mi az *ész és fölvilágosodás*' e' századában alattomosan 's titokban történt: határtalan lenne bámulatunk.

---

[1]) Ismertem hitetlenségéről hires atheus, materialista, nagy száju embert, ki mert a' gutaütéstől félt, sohasem öltözködött a' nélkül, hogy keresztet ne vetett volna magára, 's e' szerint babonaságból tevé azt, mit hitből tenni átallott.

[2]) Lásd páratlan arczképét, Thomasnak, Essai sur les éloges — czimü munkájában.

[3]) Lacretelle: Histoire du dixhuitième siécle VI, 99.

Nehány évvel a' franczia forradalom előtt, szól Portalis, azt hallám a' nemzeti könyvtár' egyik őrétől, hogy legtöbben, kik olvasás végett oda jöttek, csupán bűbájosságot 's cabbalát tárgyazó könyveket kértek. A' tudós Roubiés atya, oratoriumi áldozár, 's lyoni könyvtárnok, kevés hóval 1793-ban történt szomorú halála előtt, éjjeli koronkinti összejövetelek' alkalmával gyakorolt borzasztó 's utálatos cselekvények' részleteit 's bizonyságait magában foglaló szóbeli pert mutatott: melly cselekmények sokkal borzasztóbbak mindazoknál, mellyeket a' legdurvább, legszemtelenebb pogányság' története terjeszt előnkbe.[1])

Ha napjainkban kevésbbé elterjedtnek találjuk e' szomorú tévedését az emberi észnek, ez onnan van, hogy a' hitetlenség korunkban nem annyira divatos. Hitetlen kevés van; közönyös szellemeink vannak, ezek is lassankint kevesbülnek. A' ker. hit tiszteletben tartatik. Ez az, mi bennünket e' szégyenitő gyöngeségektől megóv, 's még e' hitnek ellenségeit is megmenti. Körülöttök bizonyos neme az átalános szellemnek alakúl, melly őket önkénytelenül magával vonja, melly központjából mintegy a' vonzerő' törvénye szerint működik, 's melly a' nélkül, hogy tudnák, némileg még tetteik- 's gondolataikat is igazgatja.

---

[1]) Portalis: De l'usage et de l' abus de l'esprit philosophique (II. köt. 171. l.)

Ha valahol a' ker. hit' igazságai teljesen ismeretlenek lennének, a' leggyalázatosb 's legveszélyesb előitéletek' örvényébe sülyedne az emberi lélek, 's még a' legszilárdabb, önmagukkal leginkább biró szellemek sem menekedhetnének tőle, mihelyt a' ragály körülöttük is elhatalmasodott. Mert amaz említettük üres tér, melly ott kezdődik, hol természeti ismereteink végződnek, 's addig terjed, míg képzeteink 's ösztöneink' országa kinyulik: e' tér, melly *rejtelmi tehétségnek* nevezhető, kielégitést, táplálékot követel; ha elveszed tőle a' józan hitet, a' babonaság' karjaiba veti magát. Innét van, hogy a' pogányvallások, bármilly alaptalanok voltak is, többet értek a' vallás' teljes hiányánál; ezek állomáspontok voltak az eszelőség 's gonoszság' végetlen lejtőjén.[1]) 'S innét van, hogy a' keresztény hit, melly nemcsak megóv a' tévelytől, hanem még az igazságra is vezet, melly *az út, az igazság és az élet*, az értelmiségnek nyujtott legszebb ajándok, 's az ész' *karfájának* neveztethetik.[2])

---

[1]) „Nem hogy a' babona a' vallásból származott volna, hanem azt állithatni, miszerint a' vallásos tanok 's intézmények' korláta nélkül, vége határa nem leendett a' hiszékenység-, babonaság-, csalásnak. Az embereknek átalában, hogy hiszékenyek ne legyenek, hivőknek kell lenniök, bizonyos isteni-tiszteletre van szükségök, hogy babonások ne legyenek." (Portalis: Discours sur le concordat.)

[2]) „Ki érzi jobban mint mi, szól Montaigne, mert bár

Az olvasó hihetőleg szintúgy mint mi, átlátandja fontosságát az igazságnak, mellyet megmutatni akarunk. Hadd erősitsük meg tehát még két nagy tekintély által.

A' hires Burke, e' jó érzelmü, annyira mély belátásu, olly gyakorlati publicista, a' franczia forradalomróli könyvében, mellyet azért irt, hogy hazáját, Angolországot, ama tüzhányó vetette gyujtó golyóktól megóvja, ekkint szól:

„Tudjuk, 's büszkék vagyunk reá, hogy tudjuk, miszerint az ember természeténél fogva vallásos állat; hogy az atheismus nemcsak eszünkkel hanem ösztönünkkel is ellenkezik, 's hogy rajta sokáig nem uralkodhatik. 'S ha a' kicsapongás' valamelly perczében, ha ezen a' pokol' tüzénél fölforratt szellem által okozott részegség' mámorában, melly jelenleg olly dühös forrongásba hozá Francziaországot, kitárnók meztelenségünket, eltaszitván magunktól a' ker. hitet, melly eddig dicsőségünk 's vigasztalásunk volt,

---

bizonyos 's csalhatlan elveket öntének beléje, bár lépteit az Isten közlötte igazság' szent lámpájával világositjuk is meg, még mindennap látjuk, miszerint a' mint némileg eltér a' közönséges ösvényről 's elhagyja az egyház által kijelölt 's épitett utat, azonnal eltéved, megzavarodik, botlik, ide 's tova hányatván az emberi vélemények' nagy, zajos hullámzó tengerén, fék- 's czéltalanul: mihelyt elhagyja e' nagy 's közös utat, más ezer meg ezer mellékösvényen tévedez."(Essais XXXI. k. XII. f.)

melly valamint másutt, úgy nemzetünknél is szülője volt a' müveltségnek: attúl félnénk (jól tudván, hogy a' szellem az ürességet nem türheti) nehogy helyét valamelly durva, veszedelmes, lealacsonyitó babonaság foglalja el."[1])

A' másik tekintély nem kevésbbé fontos, 's az egészen bizodalmas körülmény, mellyben nyilatkozott, különös bölcsészeti jelleggel ruházza föl.

A' ki fölhozza, maga is kitünő eszü férfiu, Fontanes, olly hangon teszi azt, hogy azonnal meglátszik, mekkora becset tulajdonitott neki. Megtartjuk szavait, mellyek a' vallomásnak mintegy rámáját képezik:

Bonet' szavai:

1787-ben Genfben mulattam; kiváncsi valék meglátogatni a' hires Bonnetet, Locke' tanitványát, Condillac' elődét, az: *essais analytique des facultés de l'ame;* 's az: *observations ser les corps organisés'* szerzőjét.

Genthodi, az alpesek' 's a' jura' bérczei közt, a' tónak partján, szintolly nagyszerü mint mosolygó fekvésü házában találtam. Eleinte csodálattal szólott de l' Epée abbéról, kinek dicsőségét elrablá, találmányát tökélyesbité Sigarol ur. Azután némi levéltöredékeket mutatott a' tudós berlini zsidó Mósestől, ki a' századnak legnevezetesb metaphisicusai közé tartozott. Végre az illu-

---

1) Észrevételek a' franczia forradalomról. Irta Burke Edmund. 1892.

minatusokra tért a' társalgás. Nem titkolá el, miszerint némelly sweizi jeles emberek szinte tagjai ez eszelős társulatnak. Okát tudakoló kérdésemre, körülbelül következőleg válaszolt:

A' jelenkor' bölcsészete, igy szólt, megingatá a' vallási meggyőződések' alapjait. Az emberi szellem, meggondolatlanul kiragadtatva századokig megnyugtatást szolgált hitéből, nem tud mihez fogni, megállapodni. A' vallás' távulléte végetlen ürt hagy az ember' elméje- 's szivében; 's ő mindig hajlandó a' szélsőségekre; első szükségeinkhez alkalmazott, bölcs 's vigasztaló hit helyett a' legveszélyesb képzetekkel tölti meg azt. 'S igy az ember midőn hitetlenné lesz, ez által csak annál hajlandóbb a' babonaságra: még az atheismusba is magával viendi a' vallásos eszmék' szükségességének érzetét, melly lényeges része valójának, 's boldogsága vagy boldogtalanságának forrása; visszaélend tudományával, szörnyeteges álomképeket vegyitvén beléje; isteníteni fogja a' természet' müködését 's hatását, képtelen polytheismusba sülyedend, szóval kész leend mindent hinni, azon perczben, midőn teljes hitetlenségét fönen hirdeti. Ideje, hogy a' valódi bölcsészet önérdekét tekintve, visszatérjen azon hithez, mellyet nagyon félreismert 's melly egyedül képes apadhatlan erőt, biztos szabályt ömleszteni szivünk' minden mozdulatiba. Az emberi képzelemnek egészséges táplálékot kell nyujtani, ha nem akarjuk, hogy méreggel táplálkozzék."

Ezek voltak Bonnet' észrevételei, folytatja de Fontane, megvallom, miszerint midőn hallám, kevés hatással voltak rám; hanem azóta visszatértek emlékezetembe, ajánlom a' jó gondolkozásuak' figyelmébe.

Ez elmélkedésből, ennyi olly világos, erős, megegyező, meggyőződést eszközlő, tekintélyes bizonyságokból úgy látszik eléggé meg van mutatva, miszerint azonkivül, mit az ész megfoghat, van még valami, mit az ember' lelke forrón *kiván*; van keblünkben különös vallási tehetség, a' rejtelem' tehetsége, melly szintolly természetes, szintolly lényeges mint az emlékezet, képzelem, itélet 's akarat. Kik a' keresztény hitágazatokat elvetik, azért még nem tagadják meg e' tehetséget; csupán azon veszedelemnek teszik ki, hogy vészthozó táplálékkal éljen. 'S ha vannak némellyek, kik csakugyan elfojtották, 's kik ennélfogva bölcsebbeknek vélik magukat: csak annál korlátoltabbak, mert egy érzéknek, a' végtelen, az Isten' érzékének hijával vannak.

Az által, hogy e' tehetség gyönge 's iránytalan, az angyalok alatt áll az ember; de ha végkép megfosztatik tőle az emberiség, alá sülyed. Ez igazság mellett harczol az emberek' szivében folyvást 's mindenütt honoló érzet.

Ha az ember *eszes állat*, nem kevésbbé *vallásos állat*.

Mi következik ebből? Az, hogy amaz Isten, ki minden tehetségeinket alkotá, 's minden érzé-

keinknek megfelelő tárgyakat rendelt, ezen vallási tehetségnek is rendelt tárgyat, melly azt irányozza, kielégitse. Főleg midőn látjuk, hogy magára hagyatva feneketlen örvénybe buktatja az embert, 's zavarba ejti egész erkölcsi szerkezetét, kell hinnünk, miszerint neki is van bizonyos természetszerü, rendes, kielégitési 's kifejlési állapota, melly e' bukásoktól megóvja 's czélszerüleg gyakorolja. 'S továbbá; ha kizárólag Jézus Krisztus' tanitmányában, 's a' léleknek e' tanitmányhozi ragaszkodásában látjuk meg e' rendet, kielégitést, vallásos kifejlődést; ha látjuk, hogy a' többi vallás csak födözgetni vagy némileg gátolni tudja e' tehetség' rendetlenségét, 's egyedül amattól jő az üdv, örömmel kell üdvözölnünk 's imádnunk e' nagy jótéteményben a' kezet, melly lelkünket teremté, mert csak az képes őt annyi veszélyen át czéljához vezetni.

II. Hogy ez igazságról még inkább meggyőződjünk, vizsgáljuk meg közelebbről a' viszonyt, mellyben a' keresztény hit lelkünk, különösen eszünk' irányában áll.

Méltón, nagyszerün kielégiteni lelkünk' vallási tehetségét, a' nélkül, hogy többi tehetségeink ez által szenvednének, vagy eszünk korlátoltatnék 's elnyomatnék, sőt ellenkezőleg úgy, hogy ez maga is ki legyen elégitve, azt magával megyegyezőnek, hatalmának fejlesztése- 's öregbitésére alkalmasnak találja: ez a' nagy föladat, mellyet egyedül a' kereszténység fejtett meg.

1-ör. Először is nem korlátozza, nem nyomja el az észt. Hisz semmit ollyast sem vesz el tőle, mit magától tudhata 's a' természetes ismeretek' körében szabad mozgást enged néki. Országának határain át nem lép. Tanitása ott kezdődik csak, hol az ész végződik, szeme megzavarodik, eltéved, elvész. A' hit csak segédkezet nyujt az észnek, még hódolatot, engedelmességet sem követel, mert e' ponton az ész csak tehetetlenségéről mond le: csak megegyezését kivánja, csak szövetséget ajánl, mellyben az ész mindent nyerhet, semmitsem veszthet. Sőt többet mondok, 's ebben fekszik e' pontnak fontossága: a' hit nem mellé-helyezkedés (juxtapositio) hanem beleolvadás (incorporatio) által akar egyesülni az észszel. A' kereszténység az egyedüli hit, mellynek bizonyságai vannak. Mielőtt titkai iránt hitet követelne, tekintélyének megvizsgálására szólitja föl az észt; 's csak miután ez természetes belátása által elismerte alaposságát 's isteniségét, igényel hitelt tanitása, engedelmességet parancsai iránt, mindezt a' józan következtetés' vagyis az ész' útján. A' hit tehát eszköz, vagy mint az apostol mondja: *okerő* gyanánt alkalmazza magát az észhez; mi a' külső bizonyságok által történik, mellyekkel a' hit elvagyon látva, 's melylyeket az ész kénytelen elismerni, ha önmagát megtagadni nem akarja. A' kereszténység az egyedüli hit, melly ez eljárást követi, az ész iránt figyelemmel van, 's csak azt kivánja tőle, mit a'

logika szerint meg nem tagadhat. Ki nem látná ebben az igazság' biztos jelét?

2-or. A' hit megszabaditja és segiti az észt, 's saját tulajdonát biztositja.

Az ész, ama ponttól, hol a' hittel találkozik, nem csupán hogy szerezni, föltalálni semmit sem képes, hanem még szükségtelen erőködés által ki is meríti erejét, 's az örvénybe búkás' veszedelmében forog. Egy második Penelope, ki este fölfejti a' szövetet, mellyet reggel elkezde, látván miszerint szabadsága ezer, hozzá méltatlan, birásáért egymásközt vetélkedő, palotáját pusztitó szerető által veszélyeztetik: ezer rendszert, ezer ábrándot értek, mellyek a' nélkül, hogy valaha kielégitenék, mindinkább pusztitják 's ezer szomorú tévelygésbe taszitják. E' zsarnoki hatalom alól a' hit szabaditja föl, megmenti ez ólomjáromtól, melly alatt minduntalan lebukik, 's helyette könnyü zablát alkalmaz reá, mellyel szabadon vezérli a' világosság 's igazság' országa felé.

Saját gazdagságát is közli vele. Vannak bizonyos számu alapigazságok, mellyek mintegy az ész és rejtelem' határai közt állanak, mellyeket az ész át nem karol egészen, hanem csak gyöngén érint.

Illyen az Isten' léte, egysége, gondviselése 's fő tulajdonai; a' lélek' szellemisége, halhatatlansága; az örök jntalmazás vagy büntetés' állapota stb.; melly igazságokból az u. n. természeti theologia alakul.

Ezen igazságokat észbelieknek nevezhetni, mert az ész átlátja fő indokaikat 's alapjaikat: azonban meg kell szinte azt is vallani, hogy bizonyos részről a' rejtelem' homályába burkolvák; az ész nem foglalja be egészen, 's ezért gyakran megtámadtatni látja azokat, ugy hogy maga sem tudja, valljon megtartsa-e vagy elejtse, sőt arról sem biztos, valljon nem hamisítja-e meg, 's nem származtat-e belőlük tévelyeket.

Hogy az emberi ész' természeti állapotát, ez igazságokat tekintve, megitélhessük, lásssuk mivé lettek azok a' pogány világban. Az emberiségre nézve, egy két egyént kivéve, a' polytheismus' éjjelébe vesztek el, 's ha volt is nehány bölcsész, ki megtartá, Socrates szerint csak *mint a' mámoros éjnek lenge álomképeit* [1]) fogá föl, vagy mikint Cicero 's Seneca mondja: mint *olly tárgynak, mellyet nem annyirab irunk, mint kivánunk, álomképei* [2]) 's még ezeknél is milly durva 's kicsapongó rendszerek' tömkelegében valának keverve ez igazságok!

A' keresztény ség fölvilágositá, öszhangzásba helyezé, közzétette 's bebizonyitotta ez igazságokat, miután olly tisztaságra 's magasságra emelte, minőtől mindaddig a' bölcsészet legmagasb röp-

[1]) Gorgias.

[2]) *Somnia sunt non docentis sed optantis.* Cicero *acad. quaest.* lib. IV. c. XXXVIII. *Rem gratissimam promittentium magis quam optantium*" Senec. ep. 102.

tében még nem is álmodott, az egész világ által érthetővé tette, 's örökre megmenté minden változtatás- 's elrontástól, a' hitnek természetfölötti pecsétjét nyomván reá. „Szükséges, szól igen helyesen sz. Tamás, hinni 's hit gyanánt *per modum fidei* fogadni nemcsak az észfölötti tárgyakat, hanem azokat is, mellyeket az ész fölfoghat; 's pedig először, hogy annál hamarább jusson az isteni igazság' ismeretéhez; másodszor: hogy Istent mindenki könnyen megismerhesse; harmadszor: hogy bizonyosak legyünk felőle. Az emberi ész valóban igen hiányos az isteni dolgokban: tanusitják ezt a' bölcsészek, kik még az emberi tárgyakban is tévelyek- 's ellenkezésekbe estek eszökkel. Hogy tehát Istenről bizonyos, 's minden kételytől ment tudomásunk lehessen, a' hit által kellett az isteni igazságokat velünk közölni, mint Istennek csalhatlan igéjét."[1])

Milly végetlen jótéteményben részesíté ezáltal a' kereszténység a' világot, nemcsak átnyújtván neki ez anyaigazságokat, hanem egyszersmind biztositván is élvezetöket minden emberek', 's föntartásukat minden idők' számára, a' hitnek rövid 's meggyőző bebizonyitása által, melly ki nem zárván az okoskodást, ezt a' végetlen, erre alkalmatlan sokaságnál pótolja, 's megóvja veszélyeitől azokat, kiket elméjök' élénksége elragadhatna. Ez által a' kereszténység megalapítá

[1]) Q. Q. Quaest 2, art. 25.

a' bölcsészetet, a' pogány rendszerek' ingó 's homokos alapja helyett, biztos 's termékeny földet adván néki. 'S minthogy elménkben minden összeköttetésben áll egymással, ezért a' kereszténység, midőn az alapigazságokat a' hit' alapján fölállította, a' többi alsóbb rendü igazságokat is megerősíté. A' bizonyosság' elvét ömleszti a' lélekbe, 's innen lassankint az ész' minden munkálatait *megszilárdítá.*

Közzé tevén igazságokat, nemcsak minden egyes embert részesíté malasztukban, hanem ez által még az ugynevezett közvéleményt, e' hatalmas köz tüzhelyet — alkotá, melly a' magán észnek tévedéseit akadályozza vagy orvosolja, 's mintegy lelke a' jelenkori társadalmaknak.

„Isten mentsen tőle, hogy igazságtalan 's hálátlan legyek, szól az emlitettük Bonnet; ujjaimon számlálandom el a' religio' jótéteményeit, 's elismerem, hogy a' valódi philosophia néki köszöni létét, haladását, tökélyét. Mernémе tagadni, miszerint magam is, ha a' *világosság'* atyja nem világosította volna föl az embereket, szinte bálványimádó lennék? Születve tán a' legmélyebb sötétség, legszörnyetegesb bálványozás' ölében, előitéleteim' iszapjában fetrengtem volna; az egész természetben, 's envalómban csak chaost látandottam. 'S ha elég boldog vagy boldogtalan lettem volna egész a' mindenség' *alkotójáig,* jelen 's jövő hivatásomróli sejtelemig fölemel-

kedni, e' sejtelem mind igaz maradandott, 's sohasem válva bizonyos hitté, valószinüleg éltem' kinjává leendett.“[1]) Ha a' bölcsész ekként dicséri a' hitnek a' müvelt észre gyakorlott jótékony hatását; gondolhatjuk, milly befolyásu lehetett e' jó tétemény az emberiség' müveletlen tömegére nézve!

3-or. A' kereszténység azon kivül, hogy ama sejtelmeket, előérzeteket, mellyek szüntelen kinzották a' legkitünőbb elméket, bizonyságra emelte, a' tömeg előtt fölvilágositotta, megfoghatóvá tette: olly igazságokat is nyilvánított, mellyek' ismeretére az emberi ész sohasem jutott volna.

Értem a' kereszténységnek sajátlagos hitágazatait: minő a' Szentháromság' titka. A' megtestesülés, megváltás, az emberi-nem' megbukása Ádámban, fölemelkedése Krisztusban, 's a' katholicismus' egész nagyszerü tanrendszere. Ez igazságok, mellyek a' sajátlagosan u. n. theologiához tartoznak, a' természeti theologiának egyszerübb igazságaival kapcsolatban állanak, azokat tágasb alapra fektetik, hasonlólag, mint emezek az ész' ösztönel- 's sejtelmeinek megfelelnek. Azokat fölfedezvén, a' kereszténység csak olly távrajzot terjeszte előnkbe, mellynek kiindulási pontja az észben van, feneke mindarra, mi előbb van, fényt vet, 's bennünk 's körülöttünk mindent

[1]) Bonnet: Recherches sur le Christianisme.

fölvilágosit. Habár sohasem födöztük volna is föl a' keresztény hitet, mégis most, miután ki van nyilatkoztatva, azt találjuk, hogy az ész' tiszta világával teljesen megegyez, mellyről mondhatni, miszerint ha nem ismeri is e' tant, mégis mindenkor elismeri. Tagadhatlan, hogy e' tannak feneke rejtelmes: de visszasugárzásai fölvilágosithatók: láthatatlan, de mindent megmutat. A' végetlennek, a' véges irányában a' rejtelem, sajátja, de ezen viszony tágasb 's szűkebb lehet, 's ennélfogva a' rejtelem is több vagy kevesebb tárgyat folyhat körül. A' kereszténység megtágitotta e' viszonyt, hátramozditá a' tudatlanság' határait, tért 's világosságot adott, 's ez által kiterjeszté láthatárunkat. A' rejtelmet nem a' kereszténység szülé. A' rejtelem már létezett, 's némi részben mindig létezendik; de az előtt épen szemünk előtt volt, most láthatárunk' végére szorittatott. A' kereszténység megszabaditá az emberiséget a' rejtelmektől, mellyek természetes látását akadályozák; igazságokat 's viszonyokat leplezett le előtte, mellyeket nem is sejtett, 's végre is csak azért hagyott meg némelly rejtelmeket, mivel a' dolgok' természete ugy kivánja. Elég, hogy minden kötelességeket kellőleg megvilágositá. Sőt jó is, hogy több világosságot nem adott a' végre, hogy minden figyelmünket arra pontositsuk össze.

Egyébiránt ama nagy különbség van azon rejtelmek, mellyektől a' kereszténység bennünket megmentett, 's azok közt, mellyeket előnkbe

adott, hogy az előbbiek természeti, vagyis bennünk 's körülöttünk létező dolgokat illető rejtelmek voltak: minő a' teremtett világbani helyzetünk, a' jó és rosznak rejtélye, hívatásunk' kútfeje, szabálya 's tárgya; vagy ollyanok, mellyek Istennek a' világhoz eredeti viszonyára vonatkoztak, mint: léte, teremtői függetlensége, egysége, szentsége: az új rejtelmek pedig, mint: a' megtestesülés, megváltás, malaszt, 'stb. természetfölöttiek, 's Istennek a' természet' körén kivüli munkásságából származnak.

E' téren sokkal könnyebben elfogadható a' rejtelem. Ez Istennek új működése; Istennek minden működése természeténél fogva rejtelmes; fölvilágosittathatik ugyan; de Istén nem tartozik bennünket e' rejtelem fölött teljesen fölvilágositani, hiszen nem volt köteles azt velünk közölni.

Az észnek nem lehet panasza, hogy azt nem érti, mit különben úgy sem ismerhetett volna, 's mi csak Istennek különös jóvoltából közöltetett vele, leginkább azért nem, miután ez isteni kinyilatkoztatásnak köszöni, természetes, de elvesztett ismereteinek visszaszerzését.

A' második jól megjegyzendő különbség az, hogy az emberi rendeltetés' természeti rejtelmei körül az ész teljes tudatlanságban 's nagy hibákban forgott; mig ellenben a' keresztény rejtelmeket csak fölfogni nem képes. Igy például: az Isten' természetét, az ember' eredetét 's czélját, a' valódi jót 's roszat 's az e' kettő közötti ellen-

kezetet, nyomorultságunk 's nagyságunk' okát, a' módot, mint kell magunkat Isten 's mások' irányában viselnünk; mindezen fontos igazságokat nemcsak föl nem fogta, hanem hibásan, balul, tévedőleg vélekedett felőlök: mig ellenben a' keresztény rejtelmek amaz igazságokat mind világosság- 's bizonyosságba hozták, 's önmaguk csak fölfogási nehézséget nyujtanak. Ismerjük a' keresztény rejtelmeket, mert megvannak határozva, szavakba foglalva; a' gondolatnak nem szükséges fölfedezésükön fáradoznia; a' legkisebb gyermek is megtanulhatja; nem usznak zavartan 's bonyolodottan az ész' chaoszában, szabadon 's öszhangzólag forognak fejeink fölött a' hitnek ingatlan égboltozatán. Még fölfoghatlanságuk is nem föltétlen, csak aránylagos; ez égboltozat megnyugtatja az értelmiség' szemét, de le nem bilincseli; nem vonul hátra a' vizsgálat elől, 's a' vizsgálódó, tiszta-lelküségének mértéke szerint, hathat bele. —

Röviden, a' keresztény hit kiméletettel 's jótékonyan bánt az észszel. Először is semmitől sem fosztja meg, mi sajátja, 's csak ott csatlakozik hozzá, hol önereje egészen elfogy. — De e' csatlakozás koránsem történik erőszakosan: a' hit istenişégének külső bizonylatait arra használja, hogy észszerüsége kitünvén, az ész által könynyen elfogadtathassék; 's ennélfogva emez önállólag cselekszik, midőn a' hitet befogadja, melly ezen összeolvadás által mintegy folytatása, hosz-

szabbitása lesz azésznek. — Ez által az ész végetlen könnyebbséget nyer, mert a' végetlen utáni nyughatatlan vágyát, mellyben fönsége 's kinja foglaltatik, a' hit kielégíti, sőt még meg is óvja ezer tévelytől, ezer szánandó bukástól, mellyekbe e' szükséges 's rettenetes vallási tehetség, mellyet el nem fojthat, ha alásülyedni, nem követhet, ha elveszni nem akar — okvetetlenül bevonná. A' keresztény hit tehát két átellenes ösvénytől menté meg az emberi szellemet, mellynek valamellyike kikerülhetlen, 's mellyek' szegélyén mindig állott, mig ez isteni segélyt nélkülözte: a' scepticismus vagy közönyösségtől; istentelenség vagy eszelősségtől. — E' mennyei szernek segedélmével az ész ezer eredeti igazságnak birtokába jutott, mellyekhez eddig közel állott, de mellyek tudatlanságának örvényében mintegy szétromboltatva düledeztek, dülés közben magukkal ragadván más, az észhez közelebb álló, velök kapcsolatban levő igazságokat is; a' hit egész fönségökben adá vissza az észnek ez anya-igazságokat, közzé tette, bebizonyitotta azokat, annyira, hogy nincs ember, ki nem birhatná vagy eltagadhatná, mellyek örök közbirtoka maradnak az emberi nemnek, 's legdrágább öröksége a' következő emberi nemzedéknek. Ezen visszaadott 's biztositott eredeti igazságokon kivül, a' kereszténység még egészen uj igazságokat is nyilatkoztatott ki, mellyek' ismeretére, sőt sejtelmére sem jutott volna az emberi ész

magától, mellyek azonban szintolly öszhangzásban állván amaz anya-igazságokkal, mint ezek az ész' legtisztább sejtelmeivel, ez öszhangzó viszonynál fogva megismerhetőkké lesznek, bár rejtelemnek leplébe burkolvák. Végtére a' keresztény természetfölötti igazságok' rejtelmes jelleme, melly annyira különbözik a' természeti igazságokat körülfolyó homály-, tudatlanság- 's tévelytől — csak megfoghatóságukra vonatkozik, koránsem fogalmaikra, mellyek olly szabatosak 's határozottak, hogy minden legkisebb gyermek által megtanulhatók. De még e' megfoghatlanság sem föltétlen; nem sérti, sőt megnyugtatja az észt; gyakorlati tért nyit neki, megszégyenitésére épen nem czélozván; 's miután ezer homályos 's zavaros tárgyat ismertetett meg vele, végzetül olly tárgyakról győzi meg, melylyek fölfogásának körén kivül esnek.

A' hitnek müve tökéletesen hasonló a' láttani müszer' hatásához, melly a' természeti látáshoz alkalmaztatik, nem egyéb *hoszabbitásnál*; melly a' távol' homályában zavartan látszó tárgyakat megközeliti, 's mintegy lerajzolja; melly új tárgyakat mutat, 's hasonlithatlanul tágosabb láthatárt nyujt, mint a' természeti látás. A' hit mintegy távcsöve volt az értelemnek, megnagyobbitotta látkörét 's a' gondolat és igazság' egén uj csillagok' fölfedezésére vezette.[1])

---

[1]) *Per revelationem novis et puris phantasmatibus*

III. A' szellemi világ ekként megnyittatván az értelmiségnek, ez benne kiterjeszté hatalmát, 's uralkodni kezde az érzéki természeten, mellynek azelőtt bilincseit viselé. A' keresztény hit fölsegéli őt, olly igazságokat nyilvánitván neki tekintélye által, mellyek' kutatásában azelőtt kimerité erejét, 's mellyek' szemlélete most föllelkesíti. Megszabaditá a' kétségbeesés 's scepticismustól, szilárd alapot nyujtván neki, mellyről biztosan fölemelkedheték, 's hova nyugalomra szállhatott. Ugyanekkor, a' fölvilágosodás' elterjesztése által a' közérzelmet alkotá ellensuly gyanánt, melly magántévedéseitől megóvja, 's hatalmas emeltyüképen megszázszorozza erejét, minden egyes erőt központositván. Végre a' benső közlekedés által, mellyet a' lélek' 's alko-

---

utitur ratio; szól sz. Tamás. Valamint mondhatni, szól Leibnitz, miszerint az ész — természetes kinyilatkoztatás, mellynek szintugy szerzője Isten, — hasonlóan mint a' természeté, nevezhetni a' kinyilatkoztatást természetfölötti észnek, azaz: ollyannak, melly az Isten által különösen kinyilatkoztatott tárgyakra forditja figyelmét: de ezen kinyilatkoztatott, 's az ész által felkarolt igazságok fölfedeztek olly eszközt, melly által megismertessenek, 's ez maga az ész; 's ki az észt eltaszitaná, hogy a' kinyilatkoztatást jobban érthesse, ugy cselekednék, mint ki szemeit szurná ki, hogy Jupiter' satelleseit látcsövön át jobban láthassa. („Nouveaux essai sur l'entendement humain.“ —)

tója, az igazság 's erény között létesitett, olly életerőt önte beléje, melly a' léleknek ugyanazon szolgálatot teszi, mellyet ez a' testnek, mozdulatait központositja, rendezi és sugallja, megóvja kincseit a' romlás és elfajzástól, 's Baconak helyes kifejezése szerint: mintegy füszere a' tudományoknak: *Fides aroma scientiarum.*

E' segélytől gyámolitottan, addig nem látott magasságra emelkedett a' négy ezer évig mintegy gyermeki állapotban veszteglett emberi szellem; fokról fokra haladott, 's minél inkább mivelődött, annál fényesb tanuságokat tön le a' kereszténység mellett, mellynek befolyása által jött ennyire. „Látván, szól Voltaire, miszerint az ész olly bámulatosan előhalad, de csak az evangelium hirdetésének perczétől, ugy tekintsd a' hitet, mint segélyhozó szövetségest, 's nem mint megtámadandó ellent. Iparkodjál azt szeretni 's nem rettegni."[1])

Ugy látszik, hogy az észnek a' hit iránti hódolata minden egyéb dolgoknak az ész alá való helyezésével jutalmaztatott. 'S ennek a' lények' hierarchicus rende szerint igy kelle történni. Valamint midőn az ember fölmondá Istenének az engedelmességet, viszont akarata is föltámadt esze ellen, érzékei fölzendültek akarata- 's természet' érzékei ellen, 's igy az ember elveszté

[1]) Voltaire, idézve a' „Raison du Christianisme" czimü munkában *aveux* szó alatt.

az önmaga 's természetfölötti uralmat, mellyet előbb Alkotójától megtagadott: szintugy kellett, mihelyt a' neki ajánlott isteni segélyt fölkarolván bukásából fölemelkedett, már itt len éreznie a' megujulást, melly csak az égben fog teljesen létesülni, sz. Pálnak mondása szerint: *instaurat omnia in Christo!*

Szinte látjuk azt is, miszerint Krisztus' törvénye' elfogadásának következtében az igazság hatalmat nyert eszén a' theologicus 's metaphysikai tudományok által; az ész az akaraton, ez az érzékeken kezde uralkodni az erkölcstan' segedelmével, 's az érzékek is hatalmukba keriték az egész látható természetet a' mértani 's iparos tudományok' erejénél fogva: tehát az ismeretnek három főágát, mellyeknek az evangelium' törvénye alatt történt bámulatos kifejlődésök, a' legmagasb müveltség' trónjára emelé az emberiséget, 's igazolta e' szép közmondást: *Istent szolgálni, uralkodás.*[1])

[1]) Hiu ellenvetés, hogy a' polgárosodás' tetőpontja a' hitetlenség' uralkodásával üt össze. Ugyanis 1-ör a' hitetlenség' százada csak azt aratta, mit a' hit' százada vetett, 's a' *fölvilágosodás' századát a' nagy szellemek' százada* szülé. Az emberi ész' minden nagy előhaladásai, mellyekre olly büszkék vagyunk, a' bölcsészeti rendszer, az égi gépezet' törvényei, a' számtannak alkalmazása a' mértanra, a' differentialis számolás a' hitnek korszakában, hitteljes férfiak által födöztettek föl, mínők: Baco, Newton, Kepler, Descartes, Leibnitz,

Többiben, nem akarván mélyebb történeti vizsgálatába merülni annak, mint haladott elő az emberi szellem a' hit iránti viszonyában, csupán egy nagy ténynél állapodunk meg: valahány valódi bölcsész, szép tehetség volt a' világon, mindaz, mi magasabban hordta fejét az emberek közt, a' keresztény hitre támaszkodott; az észnek leg-

---

Pascal (Lásd Fontenelle 's D'Alembert' fölöttök tartott dicsbeszédeit.) Csak azért vagyunk nagyok, nagyobbak mint ők, mert vállaikon állunk. Ők a' szellemi müveltség' igéretföldének mívesei, ők vezettek bele bennünket, de maguk be nem léphettek. Csupán a' természeti tudományokat emlitém, mert a' metaphysikaiakat illetőleg, mellyek miután szorosabb viszonyban állnak a' hithez, sokkal alkalmasbbak a' kérdés' megoldására — igazán szólva elmaradtunk e' nagymesterektől: ők a' bölcsészet' hercules-oszlopai. Utánok csak hátraléptünk egész a' régi kor' materialismusa 's panthe-ismusaig; 's még ma is rongyaikkal takaródzik bölcsészetünk, hogy szegénységét, szégyenitő meztelenségét eltakarja. A' hitetlenség nem termé tehát, hanem aratta a' polgárosodás' gyümölcsét — emez forrásait tekintve egészen keresztény, 's a' hitteljes századok' gyermeke. — 2-or. Többet mondok: maga a' hitetlenség hallgatólag hirdeti az elhagyta keresztény elvnek erejét. Valóban csak azért fajult olly botorságokra, mert az emberi szellem ez élő erejénél fogva illy magas állásra jutott. Szédítő nagyságában 's kincseinek mámorában azt vélte, miszerint korlátlan ura önmagának, mert érezte, hogy minden meghódol előtte. Csak azt látván, mi lábaihoz tétetett, meg-

nemesb képviselői, az emberiség' kalauzai, Krisztusnak apostolai vagy tanitványai voltak: ez tény.' „Könnyen közölhetnők, szól D' Alembert, a' nagy férfiak' sorozatát, kik a' religiot Isten' müvének tekintették; olly sorozatot, melly *minden vizsgálat előtt* képes lenne *megingatni* a' legjelesb tehetségeket, 's mindenesetre elégséges hallgatásra birni amaz összeesküdtek' seregét, kik az embereknek szükséges igazságok' tehetetlen ellenségei, olly igazságoknak, mellyeket

---

feledkezett a' korról, melly őt olly magasra helyezte, mintha épen ez által nem tanusitotta volna fölebbvalóságát. Ádámnak 's az angyalnak bűnét követé el, mert a' kereszténység az övékhez hasonló bizalmat önte beléje a' Mindenható iránt. 3-or. Végre, ki ugy tekinti a' dolgot, mint ez kivánja, nagyban látja, miszerint a' hitetlenség, mellyen végig megyünk, sokáig nem található krisis, mellyet hiába erőködnék valaki ujra elővarázsolni, mert a' valódi müveltséggel meg nem férhet. Ezért látjuk, mint bontakozik ki ez naponkint kötelékeiből, 's visszatér a' ker. hit' nagy 's ingathatlan elveihez. A' tudományok, mellyek a' hitetlen bölcsészetteli hosszu szövetségök által sokáig meghamisittattak, tökéletesen megszabadultak töle. Azóta hallatlan haladásnak örvendnek, 's csodálatos dolog! az igazság' minden ösvényén a' hittel találkozának, 's mindennap uj megfejtéseket hoznak, ennek igazságát bebizonyitókat. E' bölcsészet pedig végvonaglásaiban sinylik, mert csak a' meghazudtolás, szinlés 's elnézés által tartatik fön, mi eléggé mutatja, miszerint ideje lejárt.

Pascal védelmezett, Newton hitt, Descartes tisztelt."[1])

Milly bizonylata ez a' kereszténység' igazságának! Mert ime ugyan-ezen emberek, kik mindennemü igazság' tiszteletére szentelék magukat, kik kutatása- 's szemléletében éltek, kik föltalálására minden erőt, minden önzéstelenséget fölhasználnak, mellyre az emberi szellem képes, kik szép fölfödezéseik, nagy munkáik által, mellyeket a' metaphysika, erkölcstan, szám- 's természettanban müveltek, eléggé megmutatták, miszerint képesek azt megismerni 's föltalálni, kiknek azt köszönhetjük, 's kik annak reánk nézve mintegy csatornái 's folyamai : ugyanezen

---

[1]) D' Alembert. Lásd dicsérő beszédét Bernouilli fölött. A' szentek majdnem mind magas tehetségü férfiak voltak, mit nem kevesbbé bizonyitának be irataik mint erényeik altal, mellyeknek fénye annál inkább tulajdonitandó a' kereszténységnek, miután többnyire a' hanyatlás 's vadság' századaiban tündöklének, mint égi tünemények téli éjjeleken. Illyen volt aquinai szent Tamás, szent Bernárd, szent Anselm, 's azelőtt szent Ágoston 's mind amaz egyház-atyák, kiket nem kevésbbé nevezhetni az ész' atyáinak. Soha ez magasabbra nem emelkedett, mint eme' hitvallók' irataiban, Descartes nem haladta fölül sz. Anselmt, hires *meditatioi* e' nagy szent' *monologiumának* leányai, söt már sz. Ágoston' müveiben találhatók. Napi bölcsészetünk nem tagadja, daczára ellenkező irányának. Söt figyelemre méltó, miszerint hogy ezt eltakarhassa, 's Descartes' tekintélyével,

nagy elméjü férfiak, mondom, elismerték, hogy a' kereszténység igaz, sőt maga az igazság; kikiálták, bevallották nemcsak irataik, hanem tetteik által is; tanulásuk' főtárgyává, önviseletük' főtörvényévé tették: 's azt mondanók, hogy csalódtak mindnyájan, épen e' pontra nézve, 's hogy daczára ez alaptévelynek, vagyis inkább e' tévelynek befolyása által födözték föl minden egyéb dologban az igazságot!..

'S ki állitja ezt? Többnyire ollyanok, kik nem ismerik a' keresztény igazságokat; kik csak olly iratokból ismerik, mellyeknek czélja, azt elrutítani, meghamisitani; kik irányában számtalan régi előitéletet táplálnak, mellyet komolyan

---

mellyet utilevelül használ, jobban visszaélhessen, általa a' keresztény papság' e' nagy egyéneihez akar csatlakozni, kiknek bölcsészeti irataikat holmi bevezetésekkel 's gyakran valóságos szellemöket eltorzitó czimek alatt adja ki, mint például Bouchitté sz. Anselm' *monologiuma- 's prosologiumát, „keresztény rationalismus“* czimmel. De ezen játék, mellynek czélja, a' hitnek tekintélyét önromjainak megszentelésére használni, 's azt *tiszteletteljesen* elárulni, csak a' botort ámithatja el. Az őszinte hit, melly Descartest lelkesité, melly őt arra birta, hogy a' *hit' igazságainak első helyet adjon elméjében 's a' religiot, mellyben Isten' kegyelméből neveltetett, állandóan megtartsa.* (Discours sur la méthode) E' hit, mellytől bölcsészete sohasem távozott, sőt mellyet hallgatólag czélul tüze ki magának, átléphetlen árkot ás közte 's a' jelenkor bölcsészeinek iránya között. Sz. Anselm'

még soha meg nem vizsgáltak: olly emberek, kik kétségeskedés nélkül merik állitani, miszerint Bonnet, Euler, Kepler, Leibnitz, Clarke, Pascal, Bossuet, Newton, Malebranche, Descartes, Baco 's számnélküli más lángeszü férfiak egytől egyig mind tévedtek ez ügyben.... Mért nem állitják tehát, hogy a' metaphysikában erkölcs-, szám-, csillagászat-, természettanban szinte tévedtek, mért nem támadják meg a' többi tudományokat is, midőn a' hit ellen kikelnek; — vagyis inkább, mért nem ismerik el a' közös kapcsot, melly ezen elméket összecsatolá, 's mint Baco mondja: hogy *kevés tudomány hitetlenségre vezet, sok tudomány a' hithez vezet vissza;* melly igazságot korunk' egyik legjelesb tudósa, Constant Benjamin, saját tapasztalásaival erősit meg: „Müvem, igy szól, (a' polytheismus' története) különös bizonylata ezen Baco kiejtette igazságnak. Én épen a' tények' mély vizsgálata, minden oldalróli megfontolása, minden a' hitetlenség ellen emelkedő akadály elleni küzdelem

irányában még mélyebb az árok, 's ő maga eléggé kifejezi, midőn a' korabeli rationalistákról, Abailard- 's Roscelinről szólván, azt mondja: „keresik az okokat, mert nem hisznek, mi keressük, mert hiszünk" (Cur Deus homo, l. I. cap. 2.) Nem iparkodom megérteni, hogy higyjek, hanem hiszek, hogy megértsem" (Prosolog. c. I.) 's meg is értette fölségesen, bölcsészeink pedig önmagukat sem értik.

által jutottam alapos meggyőződésre a' vallás' ügyében. Eljárásom őszinte volt, mert minden lépés nagy megerőtetésembe került. Még most is minden szokásaim 's emlékeim bölcsészetiek, de hiában küzdök a' keblemben mindinkább erősbödő vallásosság ellen.“ 1)

Kell-e emlitenem, miszerint épen semmit sem bizonyit ez igazság' ellenében amaz elmés férfiak' kicsiny száma, kik a' hitet megvetették, sőt ellenkezőleg még meg is erősiti azt, miután ha jellemök 's irataikat nemes ellenfeleikével összehasonlitjuk, nyilván kitünik, miszerint egyrészről hitetlenségök a' megkülönböztetés utáni vágyban, erkölcstelenség-, irigység-, gyülölség- 's mindazon aljas szenvedélyekben gyökeredzék, melylyek tévelyre visznek, 's azt szükségessé teszik; 's másrészről, hogy daczára előbbi életöknek, a' visszahúzásból eredő szégyennek, a' legszembeötlőbb visszahúzások példáit nyujtják, 's százszor elismerték önmagok ellenében győzhetlen erejét azon igazságnak, mellyet megdönteni volt müködésök' czélja. Hasonlitsuk össze Voltaire 's Bossuet' jellemét 's erkölcseit, Rousseaunak 's Fenélonnak életét; vegyük tekintetbe, hogy mig ezek' irányában egy szót sem találhatni, mellyet hitök' ellen forditani lehetne, egész köteteket le-

---

1) Constant Benjamin: Hochethez irt levelében idézve Chateaubriend által az „études historiques“ előszavában.

hetne alkotni azon vallomásokból, mellyekkel amazok saját hitetlenségöket czáfolták; 's meg kellend vallanunk, hogy e' szerencsétlen elmék' hitetlensége nagy *a' contrario* bizonylata hitünk' istenisségének. A' hitetlenek' tolla Achilles' lándzsájához hasonlit, melly meggyógyitá a' sebeket, mellyeket ejte.

De a' kereszténység' igazsága leginkább az által tünik ki, ha egybehasonlitjuk a' keresztény szellem' gyümölcseit azokkal, mellyeket az emberi szellem a' kereszténység' mellőztével előhozott. Valóban az elme egyaránt van elosztva az emberek között, 's a' *tehetségre* nézve még eddig senkisem haladta fölül Plátót, Socratest, Aristotelest, Cicerót, Senecát, 's az ősidő' más bölcseit; sőt némelly tekintetben, különösen azon tudományokat illetőleg, mellyek a' szellem' *belső 's alaki* müveltségét föltételezik, mint a' gondolkodás- és szónoklattanban sok ideig mestereink voltak. De vessétek össze metaphysikai 's erkölcstani müveiket (mert egyéb szakokban alig birnak valamivel) a' mieinkkel; hasonlitsátok öszsze Cicerót sz. Ágostonnal, Plátót aquinai szent Tamással, Senecát sz. Pállal, Aristotelest Bossuettel, Epictetet, Marcus-Aureliust Bourdalouval, Massillon- 's Fenélonnal-, Pascal- 's Malebranche-Leibnitzczal stb. 's mondjátok meg, ha nincs-e emezeknek, nem mondom müködése-, hanem müvében, munkájuk' eredményében sokkal, sőt végetlenül nagyobb mélység, bőség, tökély, helyesség,

szilárdság? ha nincs-e az előbbi 's utóbbiak közt olly különbség, mint az álom 's valóság között, 's valljon nem látható-e nyiltan, miszerint Jézus Krisztusban nagy világosság jött a' világra? — „Szeretném, szól Voltaire, ha mulatságunk- 's tanulságunkra, az ősidő' minden nagy bölcsészei, a' Zoroasterek, Mercurius Triomegisterek, sőt maga Numa ujra a' világra jőnének, 's Pascallal, mit mondok? legtudatlanabb, legmüveletlenebb embereinkkel szóba erednének: engedelmet az ősidőtől, de bizony csak szomorú szerepet játszanának! szegény kérkedők még a' Pont Neufön- sem tudnának boldogulni.“ [1])

A' mi elhatározó ez ügyben, abban áll, hogy mint Voltaire móndja, nem nagy bölcsészeinket, hanem *legtanulatlanabb emberünket is* szembeállithatjuk a' régiség' legnagyobb bölcsészével, 's hogy Socrateseink 's Epicteteink nemcsak a' tanodákban, hanem mezőn is találkoznak, kik *az evangeliom' fönséges tudományában oktatást nyertek*, szól ismét Voltaire, *mellyet megértünk akkor is, ha elménk a' többi tudományok' fölfogására még nem eléggé müvelt.*“ [2])

Oh valóban isteni sajátsággal van fölruházva e' tan, melly mindennek mindenné lesz, hogy minden elmét fölvilágositson, — melly kerüli a'

---

[1]) Voltaire, idézve a' Raison du Christianisme czimű munkában *Aveux* szónál.

[2]) Ugyanaz ugyanott.

hosszas okoskodásokat, hogy a' kisded is fölfoghassa, 's kész bármilly vizsgálatot kiállani, hogy a' tudósokat kielégitse, mellynek világossága finom sugarakba szoritkozik, hogy semmit sem vesztvén lényegéből a' legkisebb szembe is behathasson, 's kiterjed az értelemben ugy, hogy a' legmüveltebbeket is kielégiti, de mindamellett mégis a' maga körén túl csaponganí nem engedi. Egyedül a' kereszténységben létezik e' szövetsége a' legfölsőbb bölcsészetnek a' népszerü vallással. Milly látvány! Midőn Bossuet kisdedeket oktat a' ker. hitre, mindent közölvén velök, mit tud, sőt maga tanulván sokszor (megtörtént) az evangeliumi tökély' titkát nyájának legalázatosb juhától, többet tanulván feleleteikből, mint menynyire őket kérdései által tanitotta! Mély meggyőződéssel kiáltok föl: itt Isten van! Csak ő, ki a' napot teremté, adhatá az evangeliumnak mindazon tulajdonokat, mellyekkel amannak világossága tündököl. *Illuminans omnes homines.*

IV. Ez azért van, mert az evangelium legfőbb mértékben az, mit *elvnek* nevezünk, kitünő értelemben elv. Végezzük elmélkedésünket ez észrevétellel: Az emberek nem alkotják az elveket, hanem fogadják 's átszállitják, nem is mutatják, hanem fölteszik a' köz érzelem' tekintélye miatt, sőt épen általuk mutatnak meg minden egyebet. Az elvek tehát az egész világgal közösek, mint minden, mi egyenesen Istentől jő. Ez az igazság' lényege, mellyet Isten egyenesen közlött

az emberi észszel, a' *világosság, melly minden e' világra jövő embert fölvilágosit.* E' világosság csak egyszer gyujtatott meg kezdetben, meghatározott, mindenkire nézve egyenlő arányban. A' fölvilágosodásnak az egyes emberek 's népek közti különféleségе csak az ezen fölvilágosodás' megőrzése–, kifejtése–'s alkalmazásában tanusitott különböző hüségből — igyekezetből származik. De magában véve, ismételve mondom, az ezen fölvilágosodást alkotó elvek 's igazságok összegét csak olly tény által öregbithetni, minő azt először létre hozta, *a' kinyilatkoztatás által.* Minden emberi elmék együtt véve sem volnának képesek az emberek közt létező elvi igazságokat csak egygyel is szaporitani.

Más részről, az emberi lélek, melly uj elveket szerezni önmagától nem képes, elvesztheti, meghamisithatja, földöntheti azokat, mellyeket alkotójától nyert; 's midőn ez elszegényedés, e' földöntés nagyobbodik, midőn átalánossá 's mintegy természetessé válik, mint a' pogány világ' utolsó korában, ismét csak azon kéz állithatja vissza a' világosságot, melly azt teremté.

Végre, miután ugyanazon rontó 's bontó ok, melly már egyszer meghomályositá 's földönté a' világosságot, folytatja müködését, természetesen ugyanazon romlást eszközlendő: világos, hogy csak ugyanazon alkotó, ki az elvi igazságokat helyreállitá 's öregbité, fogja azokat sértetlenül föntarthatni gyönge természetünk' ölében, melly

nem képes azokat megőrizni, sőt szüntelen megrontásukra törekszik.

Már pedig e' három jelleggel bir Jézusnak 's evangeliumának hatása a' világban.

1-ör. Visszaállitotta eredeti fényökben az ész 's erkölcstan' természeti elveit, ujra megalapitotta, olly időben, midőn annyira el voltak homályositva, romolva, hogy e' visszaállitás botorságnak, az emberi-nem' sértésének neveztetett, Tacitus szerint: *odio humani generis convicti sunt.* (Annal lib. XV. c. 44.)

2-or. Kiterjeszté, fölmagasitá, megnöveszté az ész' természeti világosságát uj 's magasabbszerü elvek által, mint minők a' helyreállitottak voltak, mint maga mondja: *non veni solvere légem, sed adimplere*, [1]) azaz, egy ténynyel kétszeresen tette meg, mit az emberek tenni semmikép sem tudtak, 's mi csak egyszer tétetett kezdetben a' teremtő által, 's pedig ugy, hogy az evangelium' elvei szintolly közönségesek-, természetesekké váltak, mint az első kinyilatkoztatás' igazságai, mellyektől el sem választhatók;

---

1) *„A' természeti religio*, szól igen helyesen Voltaire, *kezdete a' kereszténységnek; 's a' kereszténység tökélye a' természeti törvénynek"*; de hozzá kell tenni, hogy e' természeti religio, a' kereszténység' kezdete, mintegy meg volt semmisitve, midőn a' kereszténység azt tökélyesiteni kezdé, 's hogy ennélfogva egyszerre *helyreállitotta 's tökélyesitette*, valamint most *föntartja.*

annyira, hogy kik tagadják az evangeliumi kinyilatkoztatás' megtörténtét, az általa hozott fölvilágosodásnak örvendenek, benne 's általa élnek, 's egyébbel nem is harczolhatnak ellene, mint épen e' fölvilágosodással, melly tőle ered.

3–or. Végre erős 's azontúl ingatlan alapra fekteté, megállapitá 's teljes számuvá tette ez elvek' összegét; ugy, hogy többé meg nem hamisitható, föl nem dönthető mint valaha. Különös 's személyes életet önte beléje, mintegy élő lénynyé tette, melly magát föntartja, védi, terjeszti, mindent eláraszt, mi kiterjedését gátolja: ez az egyház, mind erkölcsi mind külső szerkezetében láthatólag természetfölötti tünemény! A' természeti világosság mindinkább növekedett. A' világ megváltoztatta az eredeti igazságot, az evangeliumi igazság a' világot változtatatá meg; 's ez utolsó tette valamint a' két előbbi által, szerzője Jézus, fönségesen igazolta mondását: *én vagyok az igazság 's az élet; én vagyok a' világ' világossága; én vagyok az elo!*

III. §.

A' kereszténység' eredményei a' polgárzatra nézve.

Ha a' kereszténység' igaz voltát a' magasabbszerü erkölcsi 's szellemi világban eredményezett hatása eléggé bizonyitja, még inkább

mutatja azt a' befolyás, mellyet az anyagi 's érzéki világra közvetve gyakorolt.

A' keresztény ség csak ugy lehet igaz, ha legfőbb, leghatályosb igazság gyanánt mutatkozik, 's azért befolyásának mindenre ki kell terjedni.

Mindazáltal igen fontos különböztetést kell tennünk.

A' kereszténységnek egyenes czélja az, hogy az embert a' malasztnak segélyével szentté tegye, a' rosztól megszabadítsa, 's a' mennyek' országába bevezesse. E' czél egyenkint minden emberre kiterjed. Ez közvetlen 's különös hatás, melly a' lélekbe zárkozik, hogy ott az akarat' hozzájárultával az egyéni megszentelés' müvét, minden külső akadályok' daczára, 's az emberiség' földi körülményeinek teljes mellőztével, végezze. Ez értelemben a' kereszténység már első nap megtermé gyümölcsét, 's azóta csak azon volt, hogy azt mindig ismételje, ujra teremje a' világ' végezetéig.

Egyébiránt mindenhez, még Caligula 's Nerohoz is alkalmazza magát; megadja a' császárnak mi a' császáré, 's országa nem e' világról való.

De mindamellett, hogy a' kereszténység' közvetlen czélja csak erre szoritkozott, közvetve 's következésképen az összes emberiségnek földi állapotára kelle hatnia lassu, növekedő, 's végetlenül polgárosító hatással, mellyet ezennel vizsgálat alá veendünk.

Lehetetlen, hogy másként legyen: ez eredménye minden tannak, melly csak valamennyire képes fölülről lefelé, az egyénitől az összesre hatni; 's épen e' hatásnak jótékonysága 's kiterjedése nyujtja a' tan' igazságának mértékét.[1]) Az emberiség' külön társadalmainak 's nagy társaságának összes, saját 's megkülönböztetett létök van, melly koránsem csupán eszményi, mint némellyek álliták. E' lét az ugynevezett társasági kapcsok 's mind az által nyilatkozik 's föntartatik, miáltal közösen élünk; illyenek a' törvények, szokások, intézmények, erkölcsök, közvélemény. Tagadhatlan ugyan, miszerint mindenikünk szabadsággal bir, 's e' szabadság nagy különbséget okoz az eszmék–, erkölcsök– 's tettekben, valamint a' hajón is minden utazók saját tetszésök szerint mozognak: azonban a' hajó csak egy — ez vagy amaz irányban halad, 's ez irányban, bármelly legyen az, ragadtatnak az utazók is. Környezetünk, mellyben születünk, hatással bir reánk, 's a' társadalom befolyást gyakorol tagjaira. De ugyanez okból a' tagoknak is viszont kell hatni a' társadalomra, ha valamelly esemény' következtében magasabbszerü elv által lelkesittetnek, mint melly amazt inditja.

I. Mielőtt még az eredményt, mellyet a' ke-

---

[1]) Mindamellett ez eredmény nem mutatkozott a' régi társadalmakban, vagy legalább igen gyöngén; okát nemsokára elöterjesztendjük.

reszténység a' társadalomban gyakorolt, szemügyre vennők, már magában az eszközben, mellyel a' czélra élt, igen becses 's nevezetes fölfedezést teszünk, mert mintegy sziv-ere a' mostani müveltségnek: értem az elvet, melly szerint az egyén az összes társadalomra hat, mellyet a' régiség nem ismert.

A' pogány népeknél a' társadalom volt minden, az egyén semmi. Emez amabban egészen elenyészett. Ez istenség, melly *hazának* neveztetett, csak magáért engedé lélekzeni fiait; minden gyülölségeit, szenvedélyeit, előitéleteit beléjök oltotta; hatalma tökéletes elenyészésökből, szabadsága szolgaságukból alakult. Még ama másik szellemi világban sem találtak menedéket, melly reményteljesen nyilik az elnyomottak' nyögései előtt, 's befogadja panaszaikat, boszút igérvén szenvedett bántalmaikért. Az istenek egyetértettek a' társadalommal zsarnokságára nézve, vagyis inkább nem voltak egyebek, mint maga a' társadalom istenitve, 's az olympus' minden súlyaival terhelve a' földet. Minerva, Venus, Jupiter a' személyesitett Göröghon, Ázsia 's Róma volt: 's hogy a' szellemi 's anyagi hatalom' azonossága annál tökéletesb, annál szembetünőbb legyen a' földi uralkodók az isteneket illető — minden tiszteletben, jogokban résztvettek: az anthromorphismus 's apotheosis karonfogva jártak. Csatoljuk ez állapot' leirásához eme végső észrevételt, miszerint mi nagyban történt, az az

egyéni életben szinte megvolt. Mi a' polgár a' haza' irányában, az vala a' nő 's gyermek az atya 's férj, a' rabszolga ura' irányában; mindaz, mi gyönge volt, illy viszonyban állott az erőssel, egészen a' magasabb akaratnak hódolván, önmagafölött semmi hatalommal nem birván. Nevezetes tünemény e' megszoritás 's elnyomás, melly mindig a' kisebb szám által gyakoroltatott: mintegy szolgasági gúla, mellynek tetején a' közszabadság foglalt helyet.

Ez annyira hasonnemü 's központositó rendszernek, hol az egyének csak az egy tömör egésznek parányi alkat-részei voltak, bámulatos anyagi erőt 's nagyságot kellett eszközölni. Sőt meg kell vallani, hogy hatásának tetőpontján, ama hősies állapotban, mellyet a' régiség' köztársaságai mutattak, valóságos erkölcsi nagyság lelkesitette a' magán-akaratoknak a' közakarattali ezen fő azonositását: ama nagyság, melly az áldozat' eszméjével jár, midőn erre az akarat késznek nyilatkozik: illyen volt Miltiades' kora Athenére, Leonidásé Spártára, Regulusé Romára nézve.

De ez idő, a' jelenkori társadalmak' hosszu életéhez képest rövid volt, roppant áldozatokkal megvásárolva, 's orvosolhatlan romlástól követve. Miután a' polgár a' szabad embert, az egyént magába fölolvasztotta; midőn amaz, már külső nagysága miatt is, összeomlott, csak rabszolgák maradtak fön a' társadalmak' omladékai közt.

Miután a' sziv 's természet' minden érzelme megsértettek, elfagyasztattak, megcsonkittattak ez irgalmatlan alkotmányokban: illy erőszakos állapot nem tarthata sokáig, 's mihelyt gyöngülni kezde, nem sokára összeomlott. Nem volt ellensúly, melly kihágását megakadályozta, nem orvosló életelem, melly bomlását föntarthatta, megdermedt ereiben uj életet alkothatott volna. Sőt különös, miszerint épen az, mi jelenkori társadalmainkat élteti 's nagyokká teszi, a' természeti jogosság, kölcsönös segély, a' birtok 's tisztségek' fölosztása, az egyéni szabadság, az igazságbani előhaladás stb. okozák a' régi társadalmak' föloszlását, 's pedig szükségképen, miután e' társadalmak épen csak e' nagy elvek' rendszeresitett megsértésén alapultak.[1])

Igaz, hogy ezek épen ezen sértés által mintegy kiirtattak az emberi-nem' öntudatából; de mi belőlök ösztönképen fönmaradott, elegendő volt a' társadalom' fölbontására, de nem arra, hogy azt ujjáalakitsa; 's ez uton ama kifejezhetlen romlottsági állapotnak kelle bekövetkezni, mellyben a' pogány világ az utolsó időben sinylődött, hol nem volt többé engedelmesség 's sza-

---

[1]) Ez leginkább a' romaiaknál tünik ki, hol a' mint a' nyilván jogba a' méltányosság mintegy lopva becsuszik, azonnal bomladozik az alkotmány, 's a' jogosság' legszebb állapota épen az alkotmány' legtökéletesb enyészetével üt össze.

badság, hanem mindenben szolgaság 's szabadosság.

A' kereszténység eljött. Egyetlen egyenesen ujjáalakitó szót sem intézett az emberiség' földi társadalmához. Ugy vette föl a' polgárzatot, mint találta, 's kijelenté, miszerint nincs szándoka beleavatkozni: *országom*, igy szólt, *nem e' világból való.* Söt még megerősitette a' hatalmasságokat azon rendföntartási elv miatt, melly bennök létezett, 's megparancsolta követőinek, hogy *adják meg a' császárnak mi a' császáré*, csak azt tartván föl Istennek *mi Istené*, vagyis a' lélek' megszentelését, 's az igazság' törvényének megtartását.

Azonban csak rövid látását tanusitaná, ki e' tartózkodásban semmi újitásnak nyomát nem látná a' világi ügyekre nézve, sőt azt, mi sokszor történt, a' kereszténységnek mint hatalma' határvonalát ellenvetné, mellyen túl minden hatásának meg kell szünnie. Távulról sem, hisz épen e' megkülönböztetésben rejlik a' kereszténységnek minden hatalma, nem csupán a' lelkeknek Istenhezi vezetésére nézve, hanem épen ez által a' világi dolgok' felső igazgatását illetőleg is.

Lehetne-e valami ujabb valóban, azon korban, midőn a' kereszténység föltünt, mint olly ország, melly nem e' világról való, mélly az emberiség' minden panaszait, szenvedéseit, fájdalmait kebelébe fogadta, 's borzasztó átkokat szórt a' gazdagság, igazságtalanság, kéjelgés 's erőszak ellen?

Lehetett-e valami ujabb, mint Istent megkülönböztetni Caesartól, meghatározni a' kötelességeket ennek 's amannak irányában, 's kijelenteni, miszerint a' két kötelességnek, két országnak összeütközésében, az Isten iránti előbbre-való? Egész addig a' polgári társadalom, mint mondtuk, minden hatalmat magában foglalt. Átvette az embert bölcsőjében, 's föltétlen élet- 's haláljogot bitorolván fölötte mind természeti mind erkölcsi tekintetben, igy szólt hozzá: élni, gondolkodni, érezni csak általam fogsz; isteneim isteneid lesznek; még a' természet is csak azon ösztönöket fejtendi ki benned, mellyeket én megengedek; 's ha netalán köztök 's intézményeim közt vita támadna, ezeknek kellend győzedelmeskedniök. A' kereszténység e' hatalomnak ellenében más, egészen különbözőt állitott föl, melly a' polgári hatalmat megerősitette 's szentségesitette, de egyszersmind mindenkit följogositott, söt kötelezett arra, hogy mindenben, mi vele ellenkezik, megtagadja néki az engedelmességet. Igaz ugyan, hogy e' lelki hatalomnak elvileg mindig meg kellett lenni a' lélekben, 's ennek sohasem volt szabad engedelmeskedni, midőn rosz tettnek elkövetésére szorittatott; de sohasem fejeztetett ki illy határozottan, illy értelmesen 's világosan; sohasem volt a' két világ annyira elválasztva egymástól, mint ez Krisztus Jézusnak Istenről, ennek sz. törvényéről, az ennek megtartásához kötött örökös érdekekről,

a' megtartás' indokai- 's eszközeiről szóló tanitmánya 's azon intézménye által történt, mellyet megalapitott, hogy őt 's benne a' lelki hatalmat egész a' világ' végezetéig képviselje.

E' percztől fogva az ember nem volt csupán görög, római vagy germán, hanem egyszersmind bármilly nemzetiséghez tartozott, keresztény, katholikus, Krisztus' országának polgára, egyházának gyermeke lehetett, 's az ezen viszonyból származó kötelességek' teljesitésében találta föl a' szabadságok' legszebbikét, a' jogok' legbecsesbikét: a' szabadságot, el nem követhetni a' roszat, a' jogot, cselekedhetni a' jót, nem valamelly tartomány vagy kornak saját 's haszonleső fogalmai szerint, hanem bölcsészeti 's isteni, vagy is föltétlen, szóbeli értelemben a' szabadságot 's jogot: saját lelkének ura lenni mások irányában, 's földi állapota' minden balviszonyainak, minden elnyomatásainak daczára szabadon társaloghatni a' menynyel.

Könnyü volna megmutatni, miszerint eme' vallási szabadságból származott minden egyéb polgári, politikai 's társadalmi szabadság, melly mai napig mindig fejlődött; 's teljes kifejlődésre csak akkor jutand, ha eredetével, forrásával összefoly. De nem egy fejezetet, hanem egész köteteket kellene szentelni e' tárgynak, mellyet itt csak röviden érinteni akarunk.

A' kereszténység tehát lelki hatalmának megalapitása által kiemelte az embert a' polgári

hatalom' rabságából; ezen két hatalom' elsőbbikének meghatározása által bizonyos, a' szabadságból származó, nyomatékkal ruházta föl a' másik' ellenében, 's ez által utat nyitott neki befolyni a' társadalomra, melly befolyás ennek is hasznára válik, mert benne rejlik kihágásainak ellensulya, mert ez emeli ki bukásaiból, ez ujitja meg romlottságában, örökös ösztönül szolgál neki a' haladásra.

Ekkor látott ollyasmit a' világ, mit addig soha: apostolokat, vértanukat, remetéket, hitvallókat, minden rendü szenteket, mindennemü intézeteket, mellyek a' minden hatalmaktól különböző lelki hatalom' székéhez csatlakoztak; az evangeliumi tökélyt az idők' szükségeihez való alkalmazásukkal kifejezték, olly elvből szivtak erőt 's bátorságot, melly a' kor' minden viszonyain fölül állott; a' tudatlanság vagy tévely' éjében az igazságnak világát, a' szabadosság közepette a' kötelesség' hajthatlan szabályát; a' mindennemü vétkek' ellenében mindennemü erényeket gyakorolván, szentségök által örökké ellenmondtak minden romlottságnak; 's akkor is, midőn a' világtol üldöztettek, arra szoritották ezt, hogy önmagát vádolja 's nyomdokaikat követvén, az igazság' ösvényére térjen.

A' világ elejétől fogva kiabált e' romolhatlan megszentelő hatalom ellen, 's az emberi-nem' ellenségének nevezé; földi 's szellemi, a' hit és ész, a' világi hatalom 's egyház között mindig volt 's le-

end harcz; de ezen harcz az, mellynek a' világ üdvét 's müveltségét köszöni, mert általa jött napfényre 's bizonyosságra az igazság, ez által tartotta fön függetlenségét 's elsőségét, mellyre szüksége van, hogy a' társadalomra befolyhasson, mellynek romlottsága őt is elkorcsositotta volna, ha vele összekeveredendett.

Illyen a' polgárasodás' nagy eszköze, mellyet a' társadalom a' kereszténységnek köszönhet, melly által a' szó' teljes értelmében tökéletesen megujittatott még földi 's anyagi viszonyaiban is.

Ezen eszköznek köszönik a' keresztény társadalmak hosszu, mindig tevékeny létöket, örökös ifjuságukat, 's annyi századok után e' vidor életerőt, melly azokban mindig uj meg uj viszonyokat alakít. — Átmehetnek forradalmakon, haladási átalakulásokon; de nem ismerik amaz, a' régi társadalmak' kebelében rejlő, szomorú sülyedéseket, orvosolhatlan bomlásokat, mellyeknek menetét Bossuet 's Montesquieu olly szépen rajzolák.

Szintúgy ismeretlen előttök az indiai népek' buta mozdulatlansága, mellyek csak ugy lézengenek örökké, ha soha nem haladnak. Életök valódi, 's mindinkább erőteljesb. 'S pedig azért, mert a' szellemnek 's szellemi társadalomnak valódi élete az isteni igazság; — mert a' régieknél, még az is, mit ez igazságból birtak, a' világi ügyek' folyamatávali összezavartatásának következtében mindinkább elsilányult, elenyészett,

annak káros befolyásától semmi által meg nem védetvén; 's mert az indusok között csak mint a' polgári hatalom' kötelékeivel körülvett mumia létezik, melly az ész' szabad légétől egészen el van zárva. Mig a' keresztény társadalmakban, egészen különválasztva a' polgári hatalomtól, sőt leggyakrabban harczban állván vele, Jézus Krisztusnak 's egyházának szabad alapja fölött, minden üldöztetések, hizelgések, viszontagságok' daczára, mozdulatlan 's mégis tevékeny, az emberiséget végetlen körben föntartó 's kifejtő központ gyanánt áll, mellyhez mindenki szabadon közeledhetik.

II. A' tér' szüke nem engedi, hogy részletességek' leiratába bocsátkozzunk, az átalánosságnál kénytelenittetünk megállani: de azon haladás, mellyet az emberiség müvelődését illetőleg tőn, 's melly a' kereszténység' hirdetésétől veszi eléjét, elég szembetünő, hogy minden figyelmetesb embert meglepjen, annyival inkább, minél nagyobb ellentétben áll az elsatnyulás' haladásával, melly már a' chaosz' örvényébe volt vezetendő az emberiséget, midőn a' kereszténység megmenté.

Nincs, mit a' történet nyiltabban hirdetne, mint a' féregrágta világnak, emez, a' kereszténység által történt helyreállitását. Villemain úr nagyszerü, érdekteljes fölvilágositásokat nyujta ez igazság körül, két nevezetes iratában, hol a' történelem' nevében 's a' legészszerübb kritikával

tulajdonitja a' kereszténységnek az emberiség' ujjáalakitásának természetfölötti müvét: *az emberek erre elégségesek nem voltak*, szól, *egyedül a' kereszténység birt ezen hatalommal.*[1])

Troplong *a' kereszténység' befolyása a' római jogra* czimü tudós értekezésében, részletesen tárgyalja az egymásra következő reformokat, mellyeket, mint nevezi, *fölülről jött szellem* a' római törvényekben, 's ennek következtében az emberiség' minden viszonyaiban eszközölt.

E' munka annál nagyobb figyelemre méltó, hogy a' szerző csupán a' tényekhez tartván magát, elővélemények vagy az elméiet által nem vezettetik, 's benne a' bölcsész csak a' törvénytudónak nyomdokait követi.

Montesquieu után Guizot is megmutatta, hogy az emberiség' polgárosodása a' kereszténység' ölében született, 's tőle vette legélelteljesb intézményeit.

Nincs valamire-való publicista, történetiró 's kritikus, ki ez igazságot nem hirdette, 's azt tanulmányainak kiindulási pontjául 's vezérfonalául ki nem tüzte volna. Főleg napjainkban, midőn az átéltük forradalmak pillantást engedének magába

---

[1]) Lásd a' : *Nouveaux mélanges Historiques, et Litteraires*, czimü munka II-dik kötetében „*Du Polytheisme dans le prémier siécle de notre ére*, *'s De la philosophie stoique, et du christianisme dans les siécles des Antonins*" fölirásu értekezéseket.

a' dolgok' mélyébe, olly axiomává lett ez igazság, hogy még ellenségei sem merik tagadni, 's azért elég ügyesek azt elismerni.

De az e' tárgyról szóló munkák' legterjedelmesbike, legteljesbike, hol az eredetétől fogva napjainkig tárgyaltatik, 's pedig szembetünő, bámulatos tudományossággal, finom tapintattal 's éles itélettel, Balmes urnak már emlitettük e' czimü müve: *le protestantisme comparé au catholicisme dans ses rapports avec la civilisation européenne.* Miután az első kötetben megczáfolhatlan 's kétségbevonhatlan okmányokból megmutatta, miszerint a' rabszolgaságot csak a' kereszténység dönté meg, az állitotta föl tény gyanánt az ember' szabadságát 's visszaadta az embernek eredeti méltóságát; folytatólag föltünteti a' polgárosodás' épületét, mellyet ugyanazon kéz épite föl, melly alapkövét tette le. A' mély eszélyesség, mellyel mindjárt eleinte előterjeszti e' polgárosodás' fő jegyeit, méltólag előkészíti az olvasót, a' dús részletek' leirásához, mellyeket a' kereszténység emelt föl. Ime rövid vázolata; soha a' *polgárosodásnak* határozatlan szava, illőbben, szabatosabban meg nem határoztatott.

Az egyén méltóságának élénk érzelmével, bőerélyesség-, kitartás-, tevékenységgel, tehetségeinek öszhangzó kifejlődésével gazdagittaték; a' nő a' férfi' élettársának rangjára emeltetett, 's alárendeltségeért úgyszólván kármentesittetik az irányában nyilatkozó tiszteletteljes bánásmód ál-

tal; — a' családi kötelékek' szelidsége 's szilárdsága, melly a' jó rend 's törvények által biztosittatik; — bámulandó köz-lelkismeret, melly telve van magasztos erkölcsi nézetek-, méltányossági 's törvényességi szabályokkal, a' becsület 's méltóság' érzelmeivel: lelkismeret, melly a' magánosok' erkölcsi hajótörése után fönmarad, 's nem engedi, hogy az erkölcstelenség 's szemérmetlenség azon fokra hágjon, mellyen a' régiségben volt; — az erkölcsök' bizonyos átalános szelidsége, melly háborukor tiltja a' nagy vérengzéseket, béke' idején kellemessé, nyugalmasabbá teszi az életet; — mély tisztelet az ember 's az iránt, mi hozzá tartozik, mi igen gyérekké teszi a' magánosok' erőszakoskodásait, 's mindennemü politikai kormányformák alatt, erős fékül szolgál a' hatalmat kezelő férfiak' irányában; — lángoló tökélyesbitési vágy minden ágában a' tudomány- 's müvészetnek; — ellenállhatlan, néha rosz irányu, de mindig élénk iparkodás a' nép' sorsának javitására; — bizonyos titkos parancs-szó, melly a' gyöngének oltalmazására, a' szerencsétlenség' segélyezésére buzdit; melly néha nagylelkü 's nemes tüzzel teljesittetik, 's ha teljesittetlenül marad, mégis befészkeli magát a' társadalom' szivébe 's abban a' lelkismereti furdaláshoz hasonló nyugtalanságot, kellemetlen érzést okoz; — bizonyos világpolgárzati 's propagandai szellem; — kifogyhatlan tára az eszközöknek, mellyek által a' társadalom megifjadván, a' bomlástól megmenekül 's a' leg-

nagyobb zavarokból is kiszabadul; — nemes türelmetlenség, melly nem tudja bevárni a' jövendőt, 's azért folytonos izgatásnak, mozgásnak szülője, melly bár néha veszélyes, mégis nagy javak' csirája, 's hatalmas életerőnek jelensége: ezek az europai polgárosodás' nagy jelvei; ezek a' vonások, mellyek hasonlithatlanul magasb állást biztositanak számára, mint a' minőt minden más régi 's mostani társadalmak 's polgárzatok elfoglaltak."[1]) —

Azt tartjuk, ama tétel, melly szerint az europai müveltség a' kereszténység' gyermeke, már nagyon valószinüvé tétetett az által, hogy e' müveltségnek illy meghatározott, teljes 's tökéletes rajza előterjesztetett, mert hogy fővonásai illy pontosan összeállittathatnak, tökéletesen szükség ismerni okaikat: 's midőn a' szerző, különösen fölvéve mindenikét e' vonásoknak, a' közvélemény 's történelem' kettős világánál fürkészi annak származását, eredetét, végre mintegy kézzelfoghatólag megmutatja az azokat nemzette erőt a' kereszténységhen, 's kiképeztetésök' tényezőjét a' katholicismusban, mig átolvadtak a' népek' alkotmányai- 's erkölcseibe.

Nem követhetvén szerzőt e' terjedelmes mezőn; csak azt jegyezzük meg, miszerint a' kereszténység, megváltoztatván az emberiségnek Istenhezi viszonyát, 's egész vallásos állását,

1) Balmes I. köt. 327. 328. U.

mindazon utóbb bekövetkezett változásokat készíté elő, mellyek a' rabszolgának ura, a' nőnek férje, a' gyermeknek atyja, a' gazdagnak a' szegény, az alattvalónak az uralkodó, a' polgárnak az idegen iránti állására vonatkoznak, 's mellyeknek az idők' folyamatában életbe kellett lépniök. 'S ha látjuk, miszerint mindezen, addig elferditett, sértett, félreismert viszonyok a' keresztényság' érintésére jobbra fordulnak; ha látjuk, miszerint e' percztől kezdve fejlődésnek indulnak, a' dolgok' természete, a' személyek' méltósága 's a' jogosság' kielégitése szerint; midőn látjuk, miszerint mindezen ujitások' kezdői 's tényezői a' keresztény eszméből indulván ki, csak az apostolok' nyomain járnak, kik irataik, beszédeik 's példájuk által mintegy magvát hinték el a' miveltségnek: arra késztetünk, hogy az europai összes miveltség' kútfejének a' kereszténységet valljuk, 's ezt — eredményeiből itélvén meg azokat — igaz 's isteni religiónak elismerjük.

A' kereszténység, kezdetétől fogva mindig arra késztette tanitványait vallási tekintetből, mi később, a' müveltség' czime alatt, a' törvényekbe, intézményekbe, szokásokba 's némileg magába a' jelenkori társadalmak' természetébe átment. A' pogányság 's vadság' kebelében tehát, daczára a' kor' szokásai 's erkölcseinek, a' sociabilitás' remekmüveit alkotá, mellyek utóbb mintául szolgáltak mindazon ujitásoknál, mellyekben annyira büszkélkedünk. A' törvény előtti egyen-

lőség, a' polgári türelem, a' jogossági érzet az intézményekben, a' jognak a' tény, észnek az erő fölötti mindig növekedő tulsulya, emez átalános emberiségi, testvériségi, összeolvadási, egységi irányzatok, mellyek korunkat jellemzik, sokáig tisztán keresztény eszmék voltak, mielőtt a' törvényekbe, polgárzat- 's társadalomba átszivárogtak, még ez órában is a' katholicismus' intézményei 's müvei nagyon fölülhaladják minden müveltségünket, 's mintegy elöcsapatját képezik.

A' civilisátio még nem érte el, 's bár mint iparkodjék, sohasem érendi el az evangelium' országát, 's szeretetének teljes hatalmát. Ha e' hatalmat ismerni, cselekvőségét kitudni akarjuk, az emberi nyomor' hatalmát kell kiszámitanunk. Hol ez van, amaz is található.

Nincs természetünknek egyetlen szüksége, mellyet a' kereszténység ki nem elégitene, nincs nyomor, mellyet nem orvosolna, 's pedig olly teljesen, olly kiméletességgel, olly határtalan önföláldozással, hogy e' mellett a' polgárosodás' minden jótékony, még legszebb intézményei is háttérbe szorulnak. Még ama philantropismus is, mellyet a' társadalom gyakorol, 's melly egyéhiránt is keresztény eredetü, szükség, hogy a' keresztény szeretet' *delejes* pontján, apostolainak kezén 's ujjain átmenjen, hogy finom kiméletesség- 's kitartással bánjék a' bajokkal, mellyeket magának gyakorlati tér gyanánt kitüzött. Ezen bajokon kivül, mellyeket a' társadalom ekkint

orvosol, van még igen sok más, mellyek jótékonyságának hatáskörén kivül esnek, 's mellyeket csak a' vallás keres föl lankadatlan buzgalommal, 's meggyógyit bámulandó eredménynyel. Elmondhatni a' kereszténységről, mit a' sz. irás Istenről mond: mindennap fölnyitja kezét, 's táplál mindent, mi létezik. Ö szeme a' vaknak, lába a' sántának, hallása a' süketnek, tanitója a' gyermeknek, támasza az aggnak, őre az őrültnek, látogatója a' fogolynak, atyja az árvának, ápolója a' betegnek, alamizsnaosztója a' szegénynek, védnöke az elnyomottnak, irgalmas átalakitója, megváltója minden bűnösnek. Azon bajokon kivül, mellyek mintegy az ember' természetével együtt járnak, vannak az idő, hely 's események' körülményeiből származók, mellyeknek könnyebbitését vagy orvoslását csodálatos szeretettel eszközli a' kereszténység. Igy igen sokáig volt vendégszerető gazdája az utasnak, társa a' bélpoklosnak, kiváltója a' fogolynak, fölszabaditója a' rabszolgának: 's midőn a' háború, éhség, árviz vagy döghalál' ostorai özönlenek az emberiségre, láthatólag növekszik önföláldozása, 's vidor szivvel száll szembe a' legnagyobb veszélyekkel. A' kereszténység mindig, mindenütt, szünet, hivalkodás, sőt még erőködés nélkül is cselekszi ezt: ez természete, ezt elvárjuk tőle; észre sem vesszük többé, annyira megszoktuk már. 'S mégis egyedül csak ő cselekszi; nincs vallás, melly hasonló szeretetre lel-

kesítene; a' társadalom, sőt a' természet is gyönge, tehetetlen reá. Végre ez annyira sajátja a' kereszténynek, hogy maguk a' tevékenységi központjától elvált felekezetek is, bár keresztényeknek nevezik magukat, 's irott erkölcstanát követik, azonnal képtelenek lettek e' csoda-müvek' végbevitelére, bár mint kivánta ezt érdekök, 's bár mekkora emberi segédeszközöket forditanak is reá, hogy olly termékenységet hazudjanak, melylyel nem birnak.

A' kereszténység tehát valódilag természetfölötti szeretet-elvtől lelkesittetik, különös 's maga nemében egyetlen jótékonysági képességgel, vagyis az Istenség' megkülönböztető jelével van fölruházva.

Ez ama' hatalom, melly közvetett befolyást gyakorolván maga körül, fölmagasitja, átalakitja az eszméket 's erkölcsöket, 's előhozza a' polgárosodást, vagyis a' társadalmi jóllétet.

Hogy illy tevékenységet fejthessen ki az emberi természet' ölében, hogy magát abban mindig sértetlen szentségben, mindig magasabb áldozati buzgalomban föntartsa, hogy ez önző 's kegyetlen természetet magához emelhesse, 's mindinkább javithassa, hogy a' jót az ember' gondolatainak, terveinek, örömei- 's bánatának tárgyává tehesse, szükség, hogy maga a' jóság, a' legfőbb 's kitünő jóság — 's ha szabad ugy szólanom, a' megtestesült jóság legyen.

E' megjegyzés megerősbödik, 's még világo-

sobbá válik az által, hogy a' kereszténység nem szoritkozik, mint a' természeti jótékonyság csupán e' vagy ama jó tettre, e' vagy ama nyomoruság' enyhitésére, érzéki szükségek' pótlására stb. Hanem egyszerre mindent átfoglal szeretetének karjaival. Nincs betegség, mint mondtuk, mellyre figyelme ki nem terjedne, 's ha az érzéki szükségeket pótolja, sohsem hagyja a' szellemieket kielégitetlenül. A' testet érintvén, a' lélekig hat isteni karja. Az egész embert meggyógyitja, ugyanazon időben megenyhiti a' szenvedést, sőt megkedvelteti 's orvosságra változtatja a' nyavalyát. Szóval, láthatólag viseli jótékony cselekvőségén a' *föltétlenség*' isteni jelvét.

Hogy a' kereszténység a' lényeges jóság, tanusitja még eszközeinek egyszerüsége; sőt ugy szólván, teljes hiánya, mellyekkel a' legnagyobb müveket hozza létre. Nézzétek e' müveket, véghetetlenek; megfoghatatlan gyorsasággal fejlődnek 's nagyobbodnak: tegnap nem léteztek, ma mindenütt el vannak terjedve. Honnan eredtek? kitől származtak? ki tudta előkésziteni, kigondolni e' hatalmas életmüvezetet, melly néha büvös háló gyanánt terjed el városok, tartományok, országok, az egész világ fölött, játszadozván a' földteke körül, mint a' sz. irás az isteni bölcseségről mondja: *ludens in orbe terrarum*? Hol vannak ez óriási, 's mint a' csillagok, zajtalanul átvonuló müvek' tervei, gépei? Sehol; csupán egy szegény nő, vagy egy alázatos pap, fölemel-

kedve az oltár' zsámolyáról, a'szeretet' buzgalom lángjával kebelében, isteni szempontból nézvén az ügyeket, kezdé el cselekedni a' jót; működését ügyesség vezeté, bizalom követé, 's minden meglett. Ime ez a' kereszténység' nagyszerü müveinek története. Vizsgáld, ha lehet, végetlen változatosságukat, feneketlen mélységü forrásaikat, 's mindenikén a' teremtés' bélyegét fogod találni. A' gondviselés az emberek' cselekvősége alá rejtőzik, 's nemcsak esetlegesen 's nagy forradalmak' idején mutatkozik; hanem a' kereszténység' müveiben mindig nyilván látható; folytonosan teremt, szünet nélkül alkot a' semmiből jótékonysági csodamüveket, 's föntartja a' semmiség fölött. Innen van, hogy a' világ azokat érdemök szerint meg nem becsüli, minthogy megszokta már gyöngeségénél fogva az eszközökből itélni meg az eredményt. Nem látja a' kereszténység' csodáit, valamint a' teremtés' csodáit nem látja. 'S különös, és ellentéte által igen jelentékeny dolog, hogy a' világ megfeszitett figyelemmel kiséri azok' beszédeit, kik az eszközlendő jótékonysági javitásokról szónokolnak, de kiknek szavait tett sohasem követi. Bámulva áll az önzésteljes regényhősnek bőbeszédü szeretete előtt, 's nem látja a' szeretetet tevékenységében, a' szegény papnak személyében, ki többet tesz, mint a' másik irni képes. Ez onnét van, mert a' világ csak képletben, csak képzelődésben szereti a' jót, minthogy igy hizeleg és semmire sem kö-

ez; a' kereszténység pedig valódilag jó, azaz áldozatokkal, 's eredménynyel. A' világnak a' kereszténység' müveinek irányában követett magaviselete 's itélete, eléggé megmutatta, miszerint azok magasabb elvektől függnek; nehézségök elijeszti; egyszerüségök inye ellen van; nagyon is nehezek 's nagyon is könnyük egyszerre: nagyon nehezek az embernek, nagyon könnyüek a' kereszténynek. Ez isteniségök' legvilágosb bizonylata.

Azonban a' világ tudtán kivül 's önkénytelenül a' kereszténység felé vonzódik; ellentáll, 's engedelmeskedik neki: 's ez is egyike azon jeleknek, mellyeket Istennek religioja általi hatása fölmutat. Elejétől fogva ellenkezésben volt a' világ a' kereszténységgel, mert a' kereszténység szent, egy religió sem volt tárgya illy ellenségeskedésnek. De a' kereszténység elejétől fogva vonzást is gyakorolt a' világra, 's mindig növekedő, véget nem ismerő javitásokon vitte át, mert ő a' leghatalmasabb igazság. A' kereszténységnek ezen végetlenül tökélyesbitő jelleme, melly semmiféle nehézségtől vissza nem retten, meglepő. A' hitetlenek nem tagadják e' tényt; sőt annyira isteninek találják, hogy általa jöttek a' haladás, vagyis a' végetlen 's az emberiséggel azonositott, ebben mindinkább kifejlődő tökélyesbülés' pantheisticus tanára. De ezen tant, nem mondom okoskodás' utján, mi könnyü volna, hanem tettleg megdönti ama körülmény, miszerint az

emberiség csak a' kereszténység' befolyása alatt mutatja e' tüneményt. Egyebütt mindenütt mozdulatlan 's tétlen maradt, vagy ha fejtett is ki tevékenységet, ez azonban csak mulékony, eredménytelen volt az erkölcsiségre nézve. A' társadalmi folytonos haladás, csak a' keresztény emberiség közt létezik. Egyedül a' kereszténység tudta megszeliditeni e' vadállatot, 's a' nélkül, hogy erejét szegné, meghagyván természeti vad függetlenségét, melly még mivelt korunkban is gyakran kitör egyéni sőt néha átalános kihágásokban, mellyek a' vadságban látszanak visszavinni — nem szünik azt müveltségre 's pedig néha ugyanezen kihágások által vezetni. — —

A' keresztényégnek ezen az emberiségre, minden akadályok' daczára, gyakorolt, közvetett hatása, tán méginkább bízonyitja isteniségét, mint a' fölebb emlitettük hatás, mellyet a' magát néki alávető kedélyekre különösen 's közvetlenül gyakorol.

Hamis, vagy legalább nem egészen igaz tan eltakarhatja a' benne foglalt tévelyt vagy tökéletlenséget, közvetlen e' vagy ama' választott időben 's önkényes 's erőszakos eszközökkel létesitett eredményei által; de a' közvetett eredmények, mellyeket előre látni nem lehete, a' következmények, mellyeket az idő fejleszt belőle, az utjába gördülő akadályok nem sokára elárulják, megszégyenitik. Ezen bár szigoru, de igazságos szabály szerint nincs emberi intézmény,

melly megállhasson, mert csakugyan nincs is egy sem, melly föltétlenül igaz volna.

Egyedül a' kereszténység állja ki a' kisérletet, 's nevezetes dolog, annál fényesebben tünik szembe igazsága, minél hosszasb, mélyebb ezen vizsgálat. Közelebbről tekintve, megzavarja az emberi gondolkodásmódot, tanának mélysége, parancsainak szigorusága által. De a' mint inkább kiterjed alkalmaztatása az emberiségre, 's tullép ennek korlátain, nagyszerü, közvetett, egymásután következő eredményeket szül, mellyek mindinkább fölgerjesztik a' bámulat 's hála' érzelmét. Kitünik, hogy nincs idő, nincs hely, nincs állapot az emberiségben; mellyhez nem illenék. Mindenkor tevékeny, mindenütt jelen van, vagy képes jelen lenni. Szintolly könnyen ver gyökeret az ősi polytheista' keblében, mint a' barbarnak szivében, mint a' Caffor vagy Hindu' lealázott fejében, mint a' jelenkori europainak agyában. Hozzáillik minden korhoz, minden tehetséghez, minden jellemhez, minden kedélyhez. Sőt mi csodálatos, hozzáillik az emberiség' életének minden szakához, 's e' szakot az igazság- 's erénybeni előhaladás' bélyegével jelöli meg, melly haladás belőle fakad 's táplálkozik. Termékenysége szüléseivel nő, 's minél tovább halad, annál mélyebb 's tágasb ágyat váj magának, mellyet haladás közben betölt. Távol attól, hogy a' szükségtől rettegjen, maga hivja föl, vagyis inkább ő maga teremti 's növeszti a' szükséget,

hogy vég nélkül kielégitse. Annyira, hogy épen ellenkezőleg a' világi dolgokkal, mellyeknek egész életök a' jelenben vagy szük multban áll, jövendőjök pedig szomoru, — leginkább 's mindig a' jövőben van a' kereszténység' élete; hasonló a' földhöz, melly a' mag által mindig termékenyebb lesz. Mondhatni, hogy inkább a' jövőben mint a' multban létezik. 'S pedig millyen multja van! Tizennyolcz százados diadal eljötte óta, négyezer évnyi, azaz minden az idő' kezdete óta elfolyt időn elterjedő várakozás 's jóslat! De mégis inkább a' jövőben él, mert az emberiség, mellyet maga képesit mindinkább alkalmazásainak elfogadására, mindinkább tökéletesb javakat veend tőle, bár sohasem is fogja elérhetni ez isteni mintát.

Illyen a' kereszténység földi 's társadalmi eredményeit tekintve. Innen az következik, miszerint ez kitünő értelemben az emberiség' religiója, 's következőleg az emberiség' alkotójának religiója.

Csatoljunk az eddig mondottakhoz még egy átalános áttekintést.

A' kereszténységnek minden bizonylatai közől, valamennyire becsületes hitetlennek meggyőzésére, csak ezt választanám:

Egy bizonyos tényt, 's ennek szükséges következményét.

A' bizonyos tény az, hogy a' babonaság elboritotta a' világot, hogy a' bálványozás, a' po-

lytheysmus 's minden botor 's becstelenitő gyakorlataik, vagyis a' legdurvább tévely, 's legszemtelenebb bün, voltak az emberi fajnak folytonos állapota; 's földulván minden emberek között létező viszonyokat, az erőszak' járma alól a' gyógyithatlan romlottság' igája alá vivén az emberiséget, vészteljes méreg gyanánt terjedtek el a' társadalmakban; — a' tény az, hogy ez állapotból, ez aggasztó befolyástól a' kereszténység mentė meg, 's pedig örökre az emberiséget, azon percztől fogva, mellyben fénye földerült, 's mindenütt hol ragyogott, 's hogy általa a' háromszor szent egy Istennek a' teremtő-, üdvözitő- 's jutalmazónak szellem- 's igazságbani tisztelete minden észszerü következményeivel, minden jótékony eredményeivel, minden társadalmi befolyásával együtt, vagyis ezen tiszta, magasztos, minden salaktól ment természeti törvény- philosophia, mellyet az ősidő' legjelesebb férfiai csak távulról sejtének, különbség nélkül minden embernek gyakorlati 's közönséges tudománya, a' szivek' gyönyöre, a' népek' közérzelme, 's mintegy az emberi természet' levegője lett; — hogy mindenütt, hová a' kereszténység el nem hatott, ugyanazon ősi babonaság 's durva bálványimádás uralkodik minden változás nélkül; hogy annak összetornyosult homálya a' keresztény láthatár' szélén még mindig látható, melly magától elenyészni nem képes, annyira sajátja az emberi gyöngeségnek, sem egünk' derültségét nem za-

varhatja, annyira visszanyomatik a' keresztény-ségtől; — hogy ama tartományok, mellyek hajdan megszabaditva e' homálytól a' kereszténység által mint mi, 's ennek befolyása alatt, az értelmiség 's erény' teljes fényében tündököltek, a' mint megszüntek parancsait követni, Ásiában 's Afrikában, azonnal alásülyedtek az elfajzottság' butasága- 's alacsonyságába, 's századok óta mozdulatlanul maradtak a' sötétségben, mellybe a' kereszténység' távoztával estek; — végre hogy az erkölcsi, értelmi 's társadalmi tehetségek' ama tevékenysége, a' fölvilágosodás 's emberi társaságosság' mindig növekedő kifejlődése, mellyet polgárosodásnak nevezünk, e' folytonos tökélyesedés, melly mindenben a' legjobbat kivánja, 's melly daczára eltévedései- 's visszaéléseinek nyilván fő törvénye 's végczélja az emberiségnek; hogy mondom, a' polgárosodás, mindenben, mi e' szép nevet érdemli, az evangelium' vonzó erejének müve, mindenütt apostolainak nyomdokait követi, vele tünik föl és le, korcsosul 's javul, a' mint tőle vagy távozik, vagy hozzá közelebb áll, 's annak mintegy visszasugárzata.

Ime ez a' bizonyos, hiven jellemzett tény.

Szükséges következménye ez:

Hogy van bizonyos erő a' kereszténységben, melly az észt, szivet, társaságosságot, az emberi természet' egész épületét föntartja, 's nélküle el nem érhető magosságra emelé, melly általa mindig nagyobbíttatik; hogy olly elv, melly mindenütt,

hol érintkezésbe lép az emberiséggel, legyen az bárminő, pogány vagy müveletlen, vad vagy polgárisodott, elvénült vagy ifju, minden tagját olly értelmi, erkölcsi 's társadalmi tekintélyre vezeti, mellyet magától elérni sohasem volt képes, daczára az ezen elv' elérkezte előtt négy ezer évig tartott erőködésének; mellytől örökké fosztva maradott ott, hova az még el nem jutott; mellyet meg nem tarthatott ott, honnan eltávozott; hogy ez elv, mondom máshonnan jő, 's nem az emberiségből, hogy szükségképen az emberiség' Alkotójának közbenjárását tételezi föl; megmutatná ez Alkotónak létét, ha az magának az emberiségnek léte által már nem volna megmutatva, sőt még világosabban mutatja amannál, mert a' teremtésnek, különösen az emberiség' teremtésének nagy müvéből csupán okoskodás' utján következtethetni Istennek létét, 's itt is homályt okoz a' rendetlenség' nagy rejtelme, melly vádolni látszik Alkotóját: a' kereszténység pedig szemünk elé állitja, mint müködik Isten bennünk 's körülöttünk, tapasztalat által győz meg bennünket felőle, kimenti őt a' rendetlenség' betudása alól, midőn e' rendetlenséget megorvosolja, 's fölfedezi őt, az alkotót, föltüntetvén igazságának, szentsége- 's szeretetének jeleit, mellyek láthatóvá teszik szellemünknek, érezhetővé szivünknek, mintegy tapinthatóvá érzékeinknek, 's valóvá teszik a' szép nevet, mellyel maga is neveztetni akart:

Isten velünk.

Ára 10 kr. pengőben.